

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

(This article was checked by iThenticate.)

Gönderim Tarihi: 20.10.2021 | Kabul Tarihi: 26.11.2021

İbn Kuteybe'nin 'Uyûnü'l-ahbâr'ında Yabancı Kültürlere Ait Kaynaklar*
- The Sources of Foreign Culturs in The 'Uyûn al-akhbâr of Ibn Quteybe -
Ferda YILDIRIM*

Atıf/Citation: YILDIRIM, Ferda. "İbn Kuteybe'nin 'Uyûnü'l-ahbâr'ında Yabancı Kültürlere Ait Kaynaklar [The Sources of Foreign Culturs in The 'Uyûn al-akhbâr of Ibn Quteybe]". *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* [Journal of Düzce University Faculty of Theology] 5/2 (Güz 2021): 201-223.

Öz

İlk dönem İslâm âlimlerinden biri olan İbn Kuteybe (öl. 276/889) tefsir, hadis, kelam, tarih, dil ve edebiyat alanında te'lif ettiği eserleriyle yaşadığı dönemin önemli meselelerine değinmiş, bu meseleler hakkındaki ihtilafları gidermeye çalışmıştır. İbn Kuteybe'nin 'Uyûnü'l-ahbâr'² geniş tarihî bilgi içermesi yanında özellikle edep, ahlâk konularını da ihtiva etmesi bakımından İslâm tarihindeki edep konulu eserler arasında ismi zikredilmektedir. İbn Kuteybe'nin yaşadığı asra kadar olan zaman dilimine ait İslâm dünyasının siyasî, dinî, iktisadî, sosyal ve kültürel hayata ait bilgilerinin tespiti açısından eser önemli bir yere sahiptir. Onun 'Uyûnü'l-ahbâr'ı ele aldığı zaman diliminin özellikle de yaşadığı Abbâsî toplumunun kültürel hayatının birçok yönünü ihtiva etmektedir. Eser bu özelliğiyle ele aldığı dönemin aynası niteliğinde değerlendirilmelidir. Önemli kültür birikimine sahip olan müellif eserinde birçok kaynak kullanarak eserini zenginleştirmiştir. Bu çalışmada eserde yer alan yabancı kültürlere ait kaynakların tespiti üzerinde durulacak ve bu kültürlerin bir değerlendirilmesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Abbâsî, İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, Yabancı Kültür.

Abstract

One of the early Islam scholars Ibn Quteybe (d. 276/889) touched upon the important issues of his time through the works he compiled in the fields of tafsir, hadith, theology, history, language and literature, and tried to resolve the conflicts about these issues. Ibn Quteybe's work of 'Uyûn al-akhbâr is mentioned among the decency-themed works in the history of Islam, as it comprises extensive historical information as well as the subjects of decency and morality. The work has an important place in terms of determining the knowledge of the political, religious, economic, social, and cultural life of the Islamic world of the time period up to the century in which Ibn Quteybe lived. His work of 'Uyûn al-akhbâr, includes many aspects of the cultural life of the time period it deals with, especially the Abbasid society in which he lived. With this feature, the work should be evaluated as a mirror of the period it deals with. The author, who has a significant cultural back ground, has enriched his work by using many sources in his work. In this study, the determination of the sources of foreign cultures in the work will be emphasized and an evaluation of these cultures will be carried out.

Keywords: Islamic History, Abbasid, Ibn Quteybe, 'Uyûnü'l-akhbâr, Foreign Culture.

* Bu makale, "İbn Kuteybe'nin 'Uyûnü'l-ahbâr'ı" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslam Tarihi Bilim Dalı [Ph.D. Student, Marmara University, Institute of Social Sciences, Department of Islamic History and Arts, Department of Islamic History], ferdayildirim61@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-0692-0441.

² Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, 'Uyûnü'l-ahbâr, thk. Muhammed İskenderânî (Beirut: Darü'l-Kitâbü'l-'Arabî, 2002).

Giriş

Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî 3./9. asrın önemli ilmî şahsiyetlerinden biridir.³ Abbâsî Halifelerinden Me'mûn'un son dönemlerinde 213/828 yılında dünyaya geldiği kaydedilmektedir. Doğum yeri hakkında farklı rivayetler bulunmaktadır.⁴ İbn Kuteybe dedesinin adına nispetle Kutebî, babası Müslim'in Mervli⁵ olması sebebiyle Mervî nisbeleriyle anılır. Onun en meşhur nispeti ise Dîneverî'dir. Onun Dînever'e nispet edilmesi orada kadılık görevinde bulunmuş olmasından dolayıdır.⁶

Onun ailesi hakkında kaynaklarda az bilgi bulunmaktadır. Bu bilgilerden ailesinin Merv'den Irak'a göç edip Kûfe'ye yerleştiği anlaşılmaktadır. Bu durumdan dolayı Fars hatta Türk asıllı olabileceği ileri sürülmüştür.⁷ Kendi ifadesinden ise atalarının Fars asıllı olduğu, Müslümanlığı kabul etmesinden sonra dedesi ve babasının 2./8. asrın başlarında Araplaşmış (müsta'reb) olduğu anlaşılmaktadır.⁸ 'Uyûnü'l-ahbâr' da babasından zaman zaman nakillerde bulunması da onun kültürlü bir aile çevresinde yetiştiğini göstermektedir.⁹ Hadisle ilgilendiği anlaşılan babası Müslim b. Kuteybe, İbn Kuteybe'nin ilk hocası olarak kabul edilmiştir.¹⁰

İbn Kuteybe özellikle ilmî kazanımlarını Bağdat'ta gerçekleştirmiştir. Bağdâdî'nin naklettiği; "O, Bağdat'ta yetişti ve oradakilerden hadis rivayetinde bulundu." ifadesi bu hususu desteklemektedir.¹¹ Yine onun hadis rivayet edip ilim tahsil ettiği hocalarının çoğunlukla Bağdatlı olmaları da onun, en azından gençlik yıllarından itibaren Bağdat'ta bulunduğunu ortaya koymaktadır.¹²

³ Bazı kaynaklarda onun isminin Muhammed b. Müslim b. Kuteybe, künyesinin Ebû Abdillâh olduğu ifade edilmişse de genel tabakat kaynakları dikkate alındığında bunun yanlış bir isimlendirme olduğu anlaşılmaktadır. Carl Brockelmann, "İbn Kuteybe", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1962) 5-2/762, 763. Ancak Lecomte Gerard bunu daha sonraki baskıda tashih etmiştir. *The Encyclopedia of Islam* (New Edition) (Leiden, 1954), 3/844-847. Aynı kaydın bir diğer örneği için bk. İbn Kuteybe, *Hadis Müdafası*, çev. Hayri Kırbasoğlu (İstanbul: Kayıhan Yayınları), 29.

⁴ Bazı kaynaklarda aynı tarihte Kûfe'de dünyaya geldiği kaydedilmektedir. Bk. Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist*, nşr. Eymen Fuâd Seyyid (London: Müessesetü'l-Furkân et-Türâsî'l-İslâmî, 2009), 1/235; Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydullâh el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibba' fi tabakâtü'l-udebâ*, thk. Muhammed Ebu'-Fadl İbrahim (Kahire: Dâru Nehdati Mısır, 1967), 209-210. Hatîb el-Bağdâdî ise aynı tarihte Bağdat'ta doğduğunu kaydeder. Bk. Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât* (Beyrut: Dârü'l Garbî'l-İslâmî, 2001), 11/411; İbn Hallikân ise hem Kûfe'de hem Bağdat'ta doğma ihtimalini kaydederek ikisi arasında bir tercihte bulunmamıştır. Bk. Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebna'iz-zaman*, nşr. İhsan Abbas (Beyrut: Dârü's-Sâdr, 1970), 3/42; Bu kaynaklardan en eskisi olan İbnü'n-Nedîm'in verdiği bilgiyi dikkate alarak Kûfe doğumlu olduğunu söyleyebiliriz.

⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, 11/411, Bağdâdî, babası Müslim'in Mervli olduğunu İbn Kuteybe'nin bu bilgiyi zikrettiğini kaydeder.

⁶ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 1/235; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/42; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, 11/411; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, nşr. Served Ukkâşe (Kahire: Dârü'l-Meârif, 1960), "Mukaddime", 32; Muhammed İskenderânî, "Mukaddime", 'Uyûnü'l-ahbâr, 1/8.

⁷ Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî* (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayin, 1984), 2/329.

⁸ İbn Kuteybe, *Fadlu'l-Arab ve't-tenbîh alâ ulûmihâ*, thk. Velîd Mahmûd Halîd (Ebûzabî (Abudabi): Mecmau's-Sekafi, 1998), 55; Abdülhamîd Sind el-Cündî, *İbn Kuteybe el-âlim en-nâtik* (Mısır: Müessesetü'l-Misriyyetü'l-Âmme, 1963), 94.

⁹ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 1/142, 264; 1/317.

¹⁰ Served Ukkâşe, "Mukaddime", *el-Maârif*, 32.

¹¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, 11/411.

¹² Served Ukkâşe, "Mukaddime", *el-Meârif*, 36.

İbn Kuteybe ilim tahsil etmek için Horasan, Mekke ve Basra'ya da gitmiştir. Horasan'a 238/852'den önce İshâk b. Râheveyh'ten tefsir, hadis, fıkıh, Arapça, nahiv ve lugat dersleri almak için gitmiş, Mekke'ye ise 242/856'dan önce hem hac ibadetini yapmak hem de Kâdî Yahyâ b. Eksem'den ders almak için gitmiştir. 238-43/ 852-57 yılları arasında Dînever kadısı olarak burada bulunmuştur. 248/862'den önce ve yine bu tarihten sonra da Ebû Hâtim Sicistânî'den kıraat, lugat, nahiv, şiir ve ahbâr dersi almak için gitmiştir. Basra'da yine Divân-ı Mezâlîm başkanlığında Zü'r-Riyâseteyn görevi için bulunmuştur. Hayatının büyük bir bölümünü ise Bağdat'ta geçirmiş ve burada 276/889¹³ yılındaki vefatına kadar eserlerini okutmuştur.¹⁴

İbn Kuteybe'nin yaşadığı dönem, ilmî seviyenin yükseldiği buna bağlı olarak da bazı siyasî ve itikadî konulardaki fikrî ayrılıkların ve tartışmaların ortaya çıktığı bir dönemdir. O, bu tartışmalarla ilgili yanlış düşünceleri tenkit eden görüşlerini içeren eserler yazmıştır. Kaynaklar onun yaklaşık altmış beş eserinden bahsetmektedir.¹⁵

Uzun yıllar kadılık gibi önemli bir görevi yerine getiren İbn Kuteybe yöneticilerle arasındaki mesafeyi iyi ayarlamıştır. İbn Kuteybe'nin Ehl-i sünneti destekleyen Abbâsî yönetimi ile arası iyiydi. Çünkü kendisi Ehl-i sünnet mezhebini Mutezile'ye karşı müdafaa etmiştir. Özellikle Mütevekkil'in Ehl-i sünneti desteklemesiyle Mu'tezile'ye karşı mücadelesinde başarıya ulaşmış, halku'l-Kur'ân meselesine değinmiş, Mücessime ve Müşebbihe'ye dair görüşler belirtmiştir.¹⁶ Ayrıca *Te'vîlü muhtelifi'l-hadîs*,¹⁷ *el-İhtilâf fi'l-lafz ve'r-redd alâ'l-Cehmiyye ve'l-müşebbihe*¹⁸ gibi eserleri bunun en bariz örneğidir. Ayrıca onun, Abbâsî Halifeleri Mütevekkil ve Mu'temed'in veziri olan Ebû'l-Hasan Ubeydullâh ile ilmî münasebetleri olmuş, *Edebü'l-kâtib*¹⁹ adlı eserinde onu hayırla yâd etmiştir. Aynı dönem içerisinde ortaya çıkan Şuûbiyye hareketini tenkit etmiş ve bu noktada Arapların özelliklerini ve faziletlerini ortaya koyan *Fazlü'l-'Arab* adlı eseri te'lif etmiştir.²⁰

Brockelmann, İbn Kuteybe'nin bu yönüyle ilgili olarak şu bilgileri vermektedir: "*Asrının önemli âlimlerinden biri olan İbn Kuteybe, dönemindeki Ebû Hanîfe ed-Dineverî ve Câhiz gibi zamanının bütün ilimlerine sahipti. Tahsil arzusunu hisseden yüksek sınıf halka ve devlet büyüklerine te'lif ettiği eserlerle bilgilerini arz etmiştir. Farklı düşüncelerin tartışıldığı dönemde o, Kur'an ve hadisi savunmuştur. Bu çerçevede kendisine yöneltilen müşebbihe veya dinsizlik ithamına karşı bu görüşleri reddeden müstakil bir eser kaleme almıştır.*"²¹

Abbâsîler devrinin ilk zamanları, İslâm kültür ve medeniyetinde önemli bir dönemdir. İslâm dünyasında çeşitli müesseseler ve ilimler bu dönemde şekillenmiştir. İslâm dünyasında filolojik, dinî, sosyal ve tabii ilimler sahalarındaki ilk çalışmaların bir kısmı Emevîler devrinde başlamış olmakla

¹³ İbnü'n-Nedîm, bu konuda 270/883 tarihini verirken Hatîb el-Bağdâdî 270/883'te vefat ettiğini belirttikten sonra 276/889'da vefat ettiğine dair bilgiyi de zikretmiştir. Bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, 11/411. İbn Hallikân ise 270/883, 271/884 tarihlerinin ileri sürüldüğünü, ancak doğru olanın 276/889 olduğunu bildirmektedir.

¹⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, 11/411; Sind el-Cündî, *İbn Kuteybe*, 110, 113-116; Hüseyin Yazıcı, "İbn Kuteybe", *Şarkiyât Mecmuası* 8 (1998), 182.

¹⁵ İbn Kuteybe, *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*, nşr. Seyyîd Ahmed Sâgr (Kahire, Daru'l-Beyrut, 1974), 7; İbnü'n-Nedîm altmış iki eserini kaydeder. Bk. *el-Fihrist*, 1/236, 237.

¹⁶ Bu konudaki görüşleri için bk. İbn Kuteybe, *el-İhtilâf fi'l-lafz*, thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî (Kâhire: Mektebetü'l-Kudsi, 1930).

¹⁷ İbn Kuteybe, *Hadis Müdafaası*, 70-86.

¹⁸ İbn Kuteybe, *el-İhtilâf fi'l-lafz*, 35-37.

¹⁹ İbn Kuteybe, *Edebü'l-kâtib* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 9.

²⁰ Bu konudaki görüşleri için bk. İbn Kuteybe, *Fazlü'l-'Arab*, 50-200.

²¹ Brockelmann, "İbn Kuteybe", 2/ 762-763.

birlikte bu çalışmaların sistemli bir şekilde ele alınarak müstakil birer ilim hâline gelmesi Abbâsîler devrinde olmuştur.²²

2./8. yüzyılda başlayan te'lif ve tedvin hareketleri 3./9. yüzyılda Abbâsî halifelerinin destekleri ile daha da gelişmiştir. Özellikle Me'mûn'un bu konuda büyük çabası olmuştur. Hadis, fıkıh ve Arap dilinde âlim ve edip olan Me'mûn, âlimlere saygı ve ilgi duyar ve onları etrafına toplayarak çeşitli ilmî ve edebî mevzulardaki münakaşaları dinler ve onları himaye ederdi. Ondandır gelen diğer Abbâsî halifeleri de bu geleneği devam ettirmişlerdir.²³

Bu dönemde ilim merkezi olarak önemli bir yere sahip iki şehir Basra ve Bağdat'tır. Nahiv, hadis ve tefsir gibi ilimlerde Bağdat'ın ilim merkezi haline gelmesinden önce, Irak bölgesinde Basra, ilmî faaliyetlerin yoğunlaştığı bir merkezdi. İlk defa kimin tarafından ve ne zaman kurulduğu tartışılan fakat düşünce ve teşebbüs olarak Halife Mansûr dönemine uzandığı belirtilen Beytülhikme de Bağdat'tadır.²⁴ İlk dönemlerde bir tercüme ve bir kütüphane olarak kurulan Beytülhikme, giderek fizikî ve fonksiyonel açıdan gelişip genişlemiş, özellikle fen bilimlerinin araştırıldığı bir merkez ve bir eğitim kurumu hâlini almıştır.²⁵ Bu konuda Me'mûn'un büyük bir çabası ve çalışması olmuştur.²⁶

Diğer yandan fetihler sebebiyle çok geniş bir sahaya yayılan Müslümanlar; İran, Yunan, Rum ve kısmen de Hint kültürleriyle temasları sonucu, bunlara karşı ilgi duymuşlar ve bu kültürlerle ait eserleri Arapça'ya çevirme ihtiyacını hissetmişlerdir.²⁷

Halifeler İran, Yunan ile Rum kültürüne ait ilim ve düşünce ürünlerinin Arapça'ya kazandırılması için gereken zemini hazırlamış ve bu alandaki çalışmalarını maddî ve manevî açıdan desteklemişlerdir. Bu sebeple İslâm dünyasındaki felsefe ekollerinin büyük çoğunluğu Abbâsîler döneminde ortaya çıkmıştır. Nitekim Mansûr zamanında münferit olarak başlayan tercüme faaliyeti giderek gelişmiştir. Me'mûn döneminde Beytülhikme'nin kurulmasıyla bu çalışmalarını esaslı bir kuruma kavuşmuş oldu. Burada kırk kişilik mütercim kadrosu, seksene yakın âlim ve filozofun birçok eserini Arapça'ya çevirmişlerdir.²⁸ Bu dönemde tercüme faaliyetlerinde öne çıkan önemli isimlerden biri Mansûr'un kâtibi olan aynı zamanda İbn Kuteybe'nin '*Uyûnü'l-ahbâr*' adlı eserinde sıklıkla kaynak olarak zikrettiği Abdullah b. Mukaffa'dır.²⁹

1. '*Uyûnü'l-ahbâr*'

Dil, edebiyat, Kur'an ilimleri, hadis ve tarih sahasındaki eserleriyle tanınan İbn Kuteybe'nin '*Uyûnü'l-ahbâr*' adlı daha çok İslâm kültür tarihine ait muhtevaya sahip olan eseri onun ilmî birikimiyle birleşerek farklı konulardaki bilgileri ihtiva etmektedir.

²² Hakkı Dursun Yıldız, "*Abbâsîler*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/40-41.

²³ Me'mûn'un ilmî faaliyetleri ile ilgili bk. Saîd el-Endelüsî, *Tabakâtü'l-ümem*, trc. Ramazan Şeşen (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014), 136-140; Talat Sakallı, "Halife Me'mun ve Hadisçilerle olan Münasebetleri 1", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (1989), 259; Nahide Bozkurt, *Mutezilenin Altın Çağı* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 120.

²⁴ Mahmut Kaya, "*Beytülhikme*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/688-89.

²⁵ Corci Zeydân, *İslâm Uygarlıkları Tarihi*, trc. Nejdet Gök (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 2/66.

²⁶ Saîd el-Endelüsî, *Tabakâtü'l-ümem*, 136-140; Bozkurt, *Mutezilenin Altın Çağı*, 120.

²⁷ Zeydân, *İslâm Uygarlıkları Tarihi*, 2/77.

²⁸ Muhammed el-Behiy, *İslâm Düşüncesinin İlahî Tarafı*, trc. Fuad Sezgin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1948), 184.

²⁹ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 2/150.

İbn Kuteybe, ilmî ve idarî hayatının mahsulü olan dil, edebiyat, muhâdarât, tarih ve kültür hayatına ait notlarını gözden geçirmiş, bu notlardan bir kısmının müstakil kitaplar olabileceğini görerek ayırmış ve geri kalan notlarını bir araya getirerek bu hacimli kitabını yazmıştır. Bu hususu eserin mukaddimesinde şöyle izah etmektedir. *"Bu hikayeleri ve şiirleri taksim ettiğimde ve düzenlediğimde, dallarının farklı olmasına ve bölüm sayılarının çokluğuna rağmen yine de on kitapta toplanılabileceğini gördüm, daha sonra içlerinden dört kitabı ayırmanın gerekli olduğunun farkına vardım, her biri ayrı bir kitap olmalıydı: Kitâbü'l-Eşribe, Kitâbü'l-Maârif, Kitâbü's-Şi'ir, Kitâbü't-Te'vîlü Rüya ."*³⁰

Müellif eserini insanlık tarihinden başlayarak kendi içinde bulunduğu dönemi kapsayan zaman dilimini konu edinerek yazmıştır. Hz. Peygamber, Râşid Halifeler, Emevî ve Abbâsî dönemi toplumunun siyasî, sosyo-kültürel ve ekonomik yapısını, geniş kültür yelpazesi içerisinde ortaya koymuştur. Eserde geniş bir kaynak kullanımı yer almaktadır. Kur'an, Hadis, İslâm Arap kaynakları ve şiirlerle birlikte yabancı kültürlere ait kaynakları eserde kaynak olarak kullanmıştır. Yabancı kültürlerden; Hz. Peygamber'den önceki bazı peygamberleri, Fars, Hint, Yunan ve Rum kültürlerine ait haberleri konu edinmiştir. Bu kültürlere ait haberleri eserde sıklıkla kaynak olarak kullanmıştır.

İbn Kuteybe'nin bu eseri mukaddime ve on bölümden oluşmaktadır. O, eserin her bölümüne kitap ismini vermiştir. Her kitabı kendi içinde bablara ayırmış, babları konularına göre tasnif etme üslûbunu tercih etmiştir. Konu ile ilgili bilgiler özet hâlinde verilmiştir. Bu bilgilerde İslâm tarihindeki meşhur simaların konuyla ilgili görüş ve rivayetlerine yer verilmektedir. Ayrıca edep ve ahlâkî hususiyetlere bağlı olarak ifade edilen bu görüş ve rivayetler ile birlikte birtakım siyasî hadiseler ve bazı kimselerin bu hadiseler içerisindeki rol ve hareketleri ortaya konulmaktadır. Her bölümde konuyla ilgili âyet, hadis, haber, fıkra, atasözü ve şiir örnekleri zikredilmektedir. Bu bilgiler; bazı âlim, edip, şair ve hekimlerin sözlerinden, özellikle hükümdarların hayatlarından ve bazı eserlerden örnekler seçilerek bir araya getirilmiştir. Bu yönleriyle eser umumi ansiklopedik bilgi kitabı özelliğini kazanmaktadır.

Eserdeki bölümler; Kitâbü's-Sultân, Kitâbü'l-Harb ve'l-fürûsiyye, Kitâbü's-Sü'düd, Kitâbü't-Tabâi' ve'l-ahlâk, Kitâbü'l-İlm ve'l-beyân, Kitâbü'z-Zühd, Kitâbü'l-İhvân, Kitâbü'l-Havâ'ic, Kitâbü't-Ta'âm, Kitâbü'n-Nisâ'dan oluşmaktadır. Eserin bölümlerin muhtevası şöyledir.

- 1) **Kitâbü's-Sultân:** Bu bölümde müellif, idareci konumunda olan insanların tavır ve hareketleri, onların yaşayışları, dostlarında olması gereken özellikleri, maiyetlerinde bulunanların uyması gereken âdâb ile vali, kadı, hâcip, kâtip seçimi ve tayini hususlarını ele almaktadır. Ayrıca sultanın seçeceği görevlinin kendisini temsil ettiğinden dolayı bu seçimde dikkat etmesi gereken hususlara işaret ederek konuyla ilgili âyet, hadis, haber, fıkra ve şiirlerden örnekler de vererek ele almıştır.³¹
- 2) **Kitâbü'l-Harb ve'l-fürûsiyye:** Bu bölüm, bir önceki bölümle benzer konuları ihtiva etmesi bakımından benzerlik göstermektedir. Müellif bu bölümde harp adabı ve taktikleri, harbe hazırlık, harp planı ve ordunun durumu ve bu konu hakkındaki çeşitli rivayet ve görüşlere yer vermektedir. Muharebe fenni, kuvvetli bir muhasara için alınması gereken önlemler, iyi bir komutanda bulunması gereken vasıflar, savaş esnasında karşı karşıya gelindiğinde yapılacak dualar, savaşta kullanılan birtakım teçhizat ve bazı savaş taktikleri, binicilik âdâbı hakkında âyet, hadis, haber ve şiirlere yer vermiştir.³²

³⁰ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, Mukaddime, 42.

³¹ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 1/47-144.

³² İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 1/142-244.

- 3) **Kitâbü's-Sü'düd:** Bu bölümde, seyyidlik alametleri, eşraf ve seyyidlerde aranan faziletlerle onlarda bulunmaması gereken kötü huylar, onlarla aynı mecliste bulunma, alçak gönüllülük, kibir, utanma, yumuşak huyluluk, öfke, onur, heybet, rezillik, yiğitlik gibi hasletler ele alınmıştır. Ayrıca birçok şeyde orta yolu izlemenin faydalarından, aşırılık ve tembelliğin uç sınırlarında bulunmanın çirkinliğinden, zenginlik, fakirlik, ticaret, alışveriş, borç alıp verme gibi durumlardan, mizah, güzel koku ve giyim-kuşam hakkında âyet, hadis, haber, şiir ve fıkralara yer vermiştir.³³
- 4) **Kitâbü't-Tabâi' ve'l-ahlâk:** İhtiva ettiği konular yönüyle önceki kitabın bir bölümü olarak nitelendiren İbn Kuteybe, burada insan tabiatlarının farklılığı ile buna bağlı olarak hâl ve hareketlerinin düzeltilmesi ile diğer ahlâkî faziletler üzerinde durmaktadır. Haset, koğuculuk, yalancılık, cimrilik, ahmaklık, gibi huylarla bazı hayvanların tabiatına dair âyet, hadis, haber, şiir ve fıkralara yer vermiştir.³⁴
- 5) **Kitâbü'l-İlm ve'l-beyân:** Bu bölümde, müellif ilim, âlimler, öğrenciler, kitaplar, hakkında bilgi vermekte ayrıca Kur'an ve din üzerine konuşma, eğitimcilerin öğütleri, belagat, telaffuz, beyan, hutbe, konuşma ve cevapta letafet ve hüsn-i ta'rîz hakkında tavsiyelerde bulunmaktadır. Konu ile ilgili âyet, hadis, haber ve şiirlere yer vermiştir.³⁵
- 6) **Kitâbü'z-Zühd:** Bu bölümde müellif zühd hakkında bilgi vermekte ve zâhitlerde olması gereken özellikler, zâhitlerin zühde dair sözleri, dua, münâcât, ağlama, zikr-i dünya, teheccüd, ölüm, yaşlılık, sabır, yakîn, şükür, tutumluluk, kanaat, rıza, zâhidlerin halife ve hükümdar nezdindeki mevkileri ile öğütleri gibi konularda haber, şiir ve fıkralara yer vermiştir.³⁶
- 7) **Kitâbü'l-İhvân:** Bu bölümde müellif, insanlar arasında dostluk ve kardeşliğe teşvik ile bu kardeşlikten doğan şeyler ve kardeşliğin özelliklerini ele almıştır. Ayrıca dostun dosta karşı görevleri, dostlar arasındaki sevgi, ziyaretler, kucaklaşma, tokalaşma, veda, hediyeleşme, kutlama, hasta ziyareti, tâziye, kötü dostlar, akraba ve çocuklar, özür beyanı, serzeniş, dostlar arasında öfke, düşmanlık gibi konularda haber, şiir ve fıkralara yer vermiştir.³⁷
- 8) **Kitâbü'l-Havâ'ic:** Önceki kitaba yakın ve onun bir parçası olabilecek bu bölümde insanların ihtiyaçları ve bu ihtiyaçların gizlenmesi, sabır ve şükür, gayret, hediye, rüşvet, ihtiyacı güzel sözle açıklama, ihtiyacı karşılama-reddetme, ihtiyaç karşılama teşvik, söz verme, sözünü tutma ve iffetli olmaya dair haber, şiir ve fıkralara yer vermiştir.³⁸
- 9) **Kitâbü't-Taâm:** Bu bölümde müellif, Arap kültüründeki yemekler, içecekler, meyveler bunların hazırlanışı, sofrâ âdâbı, oburlar, açlık, yemek daveti, yemek davetinde cimriler, beden sağlığı, sağlığa faydalı gıdalar, perhiz ve ilaçlar, yemeklerin yarar ve zararları gibi konularda haber, şiir ve fıkralara yer vermiştir. Ayrıca Arap ve Acem tıbbi, şifalı içecekler, vücut sağlığını koruma tavsiyeleri yer almaktadır.³⁹

³³ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 1/255-382.

³⁴ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 1/397-509.

³⁵ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 1/515-643.

³⁶ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 1/646-724.

³⁷ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 3/5-197.

³⁸ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 3/121-192.

³⁹ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 3/197-282.

10) **Kitâbü'n-Nisâ:** Müellif bu bölümde, Arap kültüründeki nikâh ve yemek hakkında bilgi vererek bir önceki bölümle bağlantı kurmaktadır. Ayrıca kadınların yaratılışları ve ahlâkları, güzellik-çirkinlik, evlenmede tercih edilmesi gereken kadınlar, kız isteme ve evlilik âdâbı, kadınlarla muâşeret, cinsel hayat ve doğum gibi konularda âyet, hadis, haber, şiir ve fıkralara yer vermektedir.⁴⁰

Eserin ele aldığı zaman diliminin geniş olması kitapta oldukça zengin rivayetlerin yer almasına sebep olmuştur. Her bölüm incelendiğinde konusuyla ilgili önemli, ayrıntılı bilgi ihtiva ettiği görülmektedir. Bu bağlamda Kitâbü's-Sultân, Kitâbü'l-Harb bölümleri incelendiğinde belirtilen zaman dilimine ait, siyasî ilişkiler, çeşitli siyasî ve idarî olaylar, ordunun teçhizat ve düzeni hakkında bilgi edinilmiş olacaktır. Kitâbü't-Tabâi ve'l-ahlâk, bölümü incelendiğinde bu döneme ait sosyal ve kültürel hayata dair bilgiler ile bilim tarihi ve zooloji ile ilgili birtakım bilgiler edinilmiş olacaktır. Gündelik hayata dair bazı kesitler, pratik bilgiler, bazı inanışlar ile kabul gören toplumsal uygulamalar, mizah kültürü, hayvanlar âlemine dair bilenenler ve bazı tıbbî bilgiler dikkat çekicidir. Özellikle eserin bu bölümünün bilim tarihi ile olan ilgisi önemli bir husustur.

Kitâbü't-Taâm bölümü incelendiğinde, İslâm tarihinde, yeme içme kültürü, yetiştirilen ürünler, ticaret hayatı hakkında; Kitâbü'n-Nisâ bölümü incelendiğinde belirlenen zaman diliminde kadının sosyal, kültürel ve aile hayatı içindeki konumu hakkında bilgilere ulaşılmaktadır.

Tüm bu yönleriyle eserin muhtevası, birçok konuda hayatın çeşitli safhalarını ilgilendiren bilgilerin ortaya çıkmasını sağlayacak bir özelliğe sahiptir.

2. Yabancı Kültürlere Ait Kaynaklar

Geniş kültür birikimine sahip olan İbn Kuteybe, eserini her damak zevkine hitap eden bir sofraya benzetmiştir.⁴¹ Dünya ve âhiret hayatına, günlük hayatın birçok yönüne dair bilgilere, ciddi, şaka, latife, mizah, zühd ve takvâya hatta cinsî hayatla ilgili fıkralara kadar değişik konulara yer vermiştir. İbn Kuteybe eserinde zikri geçen bu konuları birçok farklı kaynak kullanarak zenginleştirmiştir.

Eserin mukaddimesinde kendisinden yaş ve ilim bakımından daha büyük kimselerden, dostlarından, kardeşlerinden, yabancıların kitaplarından ve onların hayatlarından, tarihî hikayelerden, küttabların belagatlarından istifade ettiğini bunun yanında konumları kendisinden daha alt seviyede olanlardan, kendisinden yaşça daha küçük olanlardan, cahil olan halktan da istifade ettiğini, bunu bilgiyi nerede olursa olsun edinilmesi gerektiği düşüncesiyle yaptığını ifade etmektedir.⁴²

Onun mukaddimesinde zikrettiği üzere bilgiyi elde etme yolu, eserin kaynaklarının zenginleşmesini sağlamıştır. Kur'an, Hadis, İslâm Arap kaynakları ve şiirlerin yanında yabancı kültürere ait Fars, Hint, Yunan ve Rum kaynaklarından istifade etmiştir. İbn Kuteybe, zikri geçen kültürere ait kaynakları eserin her bölümünde kullanmıştır. Ayrıca diğer kutsal kitaplardan ve peygamberlerden, Hıristiyan ve Yahudî kültürlerinden de ictibaslarda bulunmuştur. Müellif yabancı kültüre ait kaynakları kullanmakla birlikte bahsi geçen kültürere ait bilgilere de yer vermiştir. Bu

⁴⁰ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 4/293-419.

⁴¹ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, Mukaddime, 39.

⁴² İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, Mukaddime, 42.

kültürlere ait birçok bilgiyi bazen Arap kültürüne ait kaynakları kullanarak⁴³ bazen de herhangi bir rivayet kaydı belirtmeden⁴⁴ zikretmiştir.

2.1. Fars Kültürü

İslâm kültürüne Fars kültüründen daha çok hikmetli sözler, şiir, musikî ile teşkilat ve medeniyetlerine ait birçok kelime geçmiştir. Özellikle hikmetli sözler yönünden Farslıların İslâm ahlâkına ve Arap edebiyatına tesiri olmuştur.⁴⁵

İbn Kuteybe *'Uyûnü'l-ahbâr'*ında Fars hikmetli sözleri ile edep ve ahlâkına dair bilgilere yer vermiştir. Fars kültüründen genellikle siyaset ahlâkı, savaş hukuku ve taktikleri ile ilgili bilgileri nakletmiştir. Bu kültürden tıp alanında da istifade etmiştir.⁴⁶

Eserin birçok bölümünde Fars kültürüne ait kaynak bulunmakla birlikte Kitâbü's-Sultân adlı bölümde; "Sultanın Sîreti"⁴⁷ ve "İstişâre"⁴⁸ başlıklarında daha ziyade bu kültürden nakiller bulunmaktadır.

Müellif özellikle sultana itaat, sultanın istişare etmesi ve adaletli olması ile ilgili bilgileri bu kültüre ait kaynaklardan iktibas etmiştir. İktibas ettiği bu bilgiler hakkında herhangi bir yorum yapmamış sadece kitapta okuduğunu belirtmekle yetinmiştir. Bu bilgileri yorum yapmadan naklederek yönetim ile arasının açılmasını istememiş olabileceği düşünülebilir.

Ayrıca müellif sultana nasıl davranılması gerektiği ile ilgili sözler ile sultana söylemekten çekindiği sözleri, ona karşı eleştirilerini özellikle yabancı kültürlere ait eserlerden seçtiği bilgilerle yapmış adeta bu eserlerden yaptığı alıntılarla sultanla konuşmuştur.⁴⁹

İbn Kuteybe *'Uyûnü'l-Ahbâr'*da Fars kültürüne ait olan İbnü'l-Mukaffa'nın eserlerinden birçok alıntı yapmıştır.⁵⁰ İbnü'l-Mukaffa'nın tercüme eserlerinden *Kelîle ve Dimne*,⁵¹ *Siyerü'l-mülûk*,⁵² *Kitâbü'l-*

⁴³ Örnek için bk. İbn Kuteybe, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 1/309.

⁴⁴ Örnek için bk. İbn Kuteybe, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 2/610.

⁴⁵ Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm* (Beyrut: Dârü'l Kitâbü'l'Arabî, 1969), 98, 99.

⁴⁶ İbn Kuteybe, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 3/221, 270.

⁴⁷ İbn Kuteybe, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 1/47.

⁴⁸ İbn Kuteybe, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 1/68.

⁴⁹ İbn Kuteybe, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 1/114, 132.

⁵⁰ İbnü'l-Mukaffa'nın eserleri için bk. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 1/367-369; *'Uyûnü'l-ahbâr'*da İbn Mukaffa'dan yapılan alıntılar için bk. 1/202, 317, 333; 2/405; 3/193, 194.

⁵¹ Öğüt vermek amacını taşıyan Hint kökenli masal kitabıdır. Eser adını, ana kaynağını oluşturan ve muhtemelen 3. yüzyılda Hint hükümdarlarından birinin oğullarını eğitmekle görevlendirdiği bir Vişnu rahibi tarafından şehzadeler için hazırlanan *Pançatantra* (beş düşündürücü nasihat kitabı) adlı eserdeki iki kardeşten alır. Sâsânî Kisrâsı Hüsrev I. Enûşîrvân zamanında tabip Bürzûye'nin (Berzûye) *Pançatantra* ile birkaç Sanskritçe kaynaktan daha yararlanarak Pehlevî dilinde tercüme ve telif suretiyle meydana getirdiği eseri İbnü'l-Mukaffa' bazı katkılarda bulunarak Arapça'ya çevirmiştir. Belli başlı dünya dillerine yapılan *Kelîle ve Dimne* çevirilerinin hemen tamamı İbnü'l-Mukaffa'nın metnine dayanmaktadır. Bk. Adnan Karaismailoğlu, "Kelîle ve Dimne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 27/210-212.

⁵² *Siyerü'l-mülûk* (*Siyerü mülûki'l-'Acem, Hudâyname*), III. Yazdicerd zamanında Sâsânî Devleti'nin resmî salnâmelerinden faydalanılarak kaleme alınmış *Hudâynamec* adlı Pehlevîce tarihin tercümesidir. Başta Firdevsî'nin *Şâhnâme*'si olmak üzere Sâsânî tarihi üzerine kaleme alınmıştır. Bk. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 1/369; İsmail Durmuş, "İbnü'l-Mukaffâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/130-134, 134.

Âyîn,⁵³ *Kitâbü't-Tâc fî sîreti Enûşîrvân*⁵⁴ ile onun te'liflerinden *el-Edebü'l-kebîr (ed-Dürretü'l-yetîme, Kitâbü'l-Âdâb)*,⁵⁵ *Yetîmetü's-sultân*⁵⁶ adlı eserlerini kaynak olarak kullanmıştır.

İbn Kuteybe 'Uyûnü'l-ahbâr'da Kitâbü'z-Zühhd hariç diğer dokuz bölümde İbnü'l Mukaffa'nın gerek ismini gerek kitaplarını, bir yerde ise hem ismini hem eserlerini zikrederek ondan iktibaslarda bulunmuştur. En çok Kitâbü'l-Harb ve Kitâbü's-Sultân'da ondan istifade etmiştir. Eserde en çok onun kitaplarının ismini zikretmekte aynı zamanda onu, daha çok kitaplarını zikrederek kaydetmektedir.

Müellif eserinde ondan iktibaslarda bulunurken "İbnü'l-Mukaffa' dedi.",⁵⁷ "İbnü'l-Mukaffa'nın kitabında okudum. Asma'nın ona şöyle söylediğini anlattı.",⁵⁸ lafızlarını kullanarak onun ismini kaydetmektedir. "İbnü'l-Mukaffa'nın *Âdâb*'ında okudum.",⁵⁹ "İbnü'l-Mukaffa'nın *Âdâb*'ında"⁶⁰ lafızlarını kullanarak onun hem ismini hem kitabını bir arada zikretmekte, "*Kelîle ve Dimne* kitabında okudum.",⁶¹ "*Kelîle ve Dimne*'de",⁶² "*Kelîle*'de",⁶³ "*Kelîle* kitabında",⁶⁴ "*Yetîme*'de okudum",⁶⁵ "*Tâc*'da okudum.",⁶⁶ "*Tâc*' da",⁶⁷ "*Kitâbü'l-Âyîn*'de okudum.",⁶⁸ "*Âyîn*'de okudum.",⁶⁹ "*Siyerü'l-Acem*'de okudum."⁷⁰ *Siyerü'l-mülûk*'de lafızlarını kullanarak onun ismini zikretmeden sadece eserlerinin isimlerini zikretmek suretiyle ondan istifade ettiği bilgileri kaydetmiştir.

Müellif ayrıca "İbnü'l-Mukaffa' dedi." kayıtlarıyla onun sadece ismini zikrettiği eserlerinin ismini zikretmediği kayıtlara da yer vermiştir. Bu kayda örnek olarak şunları gösterebiliriz. Kitâbü's-Sü'düd'de, "Bir Kimsenin Kendini Övmesi" babında vali olan kimsenin dikkat etmesi gereken hususlar;⁷¹ "Yumuşaklık ve Öfke" babında melikte bulunmaması gereken özellikler⁷² ile ilgili

⁵³ *Kitâbü'l-Âyîn (Kitâbü'r-Rîsûm)*, Sâsânî devlet ve toplum teşkilâtıyla Fars âdet ve adabından bahseden Pehlevîce *Âyennâme*'nin çevirisi olup günümüze ulaşmamıştır. Bk. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 1/369; İsmail Durmuş, "İbnü'l-Mukaffâ", 21/134.

⁵⁴ *Kitâbü't-Tâc fî sîreti Enûşîrvân*, Nûşîrevân'ın hayat hikâyesiyle hükümdarlara nasihatlerini ve uymaları gereken kurallara dair bilgileri içeren risâlenin tercümesidir. Bk. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 1/369; İsmail Durmuş, "İbnü'l-Mukaffâ", 21/134.

⁵⁵ *el-Edebü'l-kebîr (ed-Dürretü'l-yetîme [fî tâ'atî'l-mülûk], el-Hikmetü'l-medeniyye, es-Siyâsetü'l-medeniyye, Kitâbü'l-Âdâb, Risâle fî'l-ahlâk, Risâle fî mekârîmi'l-ahlâk ve's-siyâseti'l-medeniyye)*, bk. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 1/369; İsmail Durmuş, "İbnü'l-Mukaffâ", 21/134.

⁵⁶ *Yetîmetü's-sultân*, hikmetli sözler, ahlâkî öğüt ve tavsiyelere dair olan eseridir. Bk. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 1/369; İsmail Durmuş, "İbnü'l-Mukaffâ", 21/134.

⁵⁷ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 1/202, 317, 333; 2/405; 3/193, 194. *Kitâbü't-Tâc fî sîreti Enûşîrvân*, Nûşîrevân'ın hayat hikâyesiyle hükümdarlara nasihatlerini ve uymaları gereken kurallara dair bilgileri içeren risâlenin tercümesidir. İbn Miskeveyh'e göre eser bizzat Nûşîrevân tarafından yazılmıştır. Bk. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 1/369; İsmail Durmuş, "İbnü'l-Mukaffâ", 21/134.

⁵⁸ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 1/48.

⁵⁹ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 1/62, 64.

⁶⁰ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 1/71.

⁶¹ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 1/204.

⁶² İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 1/323.

⁶³ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 1/324.

⁶⁴ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 3/194.

⁶⁵ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 1/49.

⁶⁶ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 1/50, 55, 69, 77, 101, 123, 136.

⁶⁷ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 1/58.

⁶⁸ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 1/53, 150, 169, 186, 360.

⁶⁹ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 1/103; 3/217, 270; 4/347.

⁷⁰ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 1/136, 213.

⁷¹ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 1/317.

⁷² İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 1/333.

düşüncelerini kaydetmektedir.⁷³ Kitâbu't-Tabâi ve'l-ahlâk'ta, "Hased" babında, hased eden kimse hakkındaki düşüncelerine,⁷⁴ Kitâbü'l-İlm'de, ilmin ve âlimlerin değerlerinin anlatıldığı sözlerine,⁷⁵ Kitâbü'l-İhvân'da, "Arkadaşa Karşı Yapılması Gerekenler" babında bu konu hakkındaki görüşüne,⁷⁶ Kitâbü'l-Havâic'de, "Hırs ve İnatçılık" babında hırs, korkaklık ve hased hakkındaki görüşlerine⁷⁷ yer vermek suretiyle ondan iktibaslarda bulunmuştur.

Fars kültürüne ait diğer rivayet kayıtlarını; "Enûşirvân dedi."⁷⁸ "Ebreviz dedi."⁷⁹ "Kisrâ Büzürcumhur'a yazdı."⁸⁰ "Büzürcumhur'un kitabında..."⁸¹ "Büzürcumhur dedi."⁸² "Acem kitaplarında"⁸³ "Bazı Acem kitaplarında; Erdeşîr b. Bâbek ile ilgili bir kitapta okudum."⁸⁴ "Acem kitaplarında"⁸⁵ "Acem kitaplarında okudum."⁸⁶ şeklinde kaydetmiştir.

İbnü'l-Mukaffa'dan alıntı yaparken onun ismini yirmi yerde zikrederken Fars kültürü ile ilgili, Erdeşîr b. Bâbek'in, Ebreviz'in, Kisra'nın ve Enûşirvân'ın isimlerini daha fazla zikretmek suretiyle bu kültürden alıntı yapmıştır. Bu kültürden naklettiği diğer bilgilerde sözlü geleneğe de yer vermiştir. Böylelikle eserde kaynak olarak kullanılan yabancı kültürler değerlendirildiğinde bu kaynaklardan Fars kültürünün etkisi daha yoğun olarak görülmektedir. Fakat bu kültür eserin tamamına hâkim değildir.

Müellif bazı Fars kaynaklarında okuduğu metinlerin bazılarının nüshalarını çıkarttığını belirtmiştir. Bunlardan biri Erdeşîr b. Bâbek'in halkına yazdığı kitaptır. Bu kitaptaki bilgi şöyledir: *"Şanlı, melikler meliki ve yücelerin varisi olan Mecûsî Hükümdarı Erdeşîr'den, dini taşıyan fakihler, sınırları koruyan askerler, krallığın süsü olan yazarlar ve ülkenin direği olan çiftçilere, selam üzerinize olsun. Allah'a hamdolsun bizler esenlik içindeyiz ve merhametimiz sayesinde halkımızdan üzerlerine düşen vergileri kaldırdık. Ancak tüm bunlarla beraber size vasiyet yazıyoruz: 'Kin gütmeyin ki düşman size ansızın saldırmaz, kimseyi aşılamayın ki kuraklık sizi kuşatmasın, yakın akrabalarınızla evlenmeyin ki bu neslin doğruluğu için daha uygundur. Bu dünyadaki hiçbir şeye alışmayın zira o kimseye kalmaz. Aynı şekilde ondan tamamen yüz de çevirmeyin. Çünkü ahirete yalnızca onunla ulaşılır."*⁸⁷

Farslıların siyaset anlayışının zikredildiği bilgilerde sultana itaat ve halkın sevgisini kazanma ile ilgili özellikle *Kitâbü'l-Âyîn*'den birçok nakil mevcuttur. Müellif, bu eserden bazı Acem meliklerinin konu ile ilgili konuşmalarını okuduğunu belirttikten sonra yaptığı şu alıntılara yer vermiştir. *"Bir valinin halktan kendisine ulaşan bir menfaati zorla istemesi yakışık almaz. Bu ancak iyi etki, doğru görüş ve*

⁷³ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 1/317.

⁷⁴ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 2/405.

⁷⁵ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 2/519.

⁷⁶ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 2/20.

⁷⁷ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 3/193, 194.

⁷⁸ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 2/571; 4/349.

⁷⁹ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 1/378.

⁸⁰ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 2/525.

⁸¹ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 3/192.

⁸² İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 2/518, 525.

⁸³ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 2/575.

⁸⁴ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 1/52, 57, 89; 2/404, 420, 440.

⁸⁵ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 1/55.

⁸⁶ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 1/152, 154, 184, 213, 388.

⁸⁷ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 1/52.

tedbirle hak ederse başkadır.”⁸⁸ “Halkın kalbi krallarının hazinesidir. Ona ne koyarsa bil ki o koyduğu şey onun içindedir.”⁸⁹

Savaş sanatı hakkında *Kitâbü'l-Âyîn*'de okuduğu bilgileri uzunca nakleden müellif savaş hukuku olarak da nitelendirebileceğimiz bilgilere yer vermiştir. Bu bilgilerin bir kısmında; muharebede düşman su kullandığı zaman -bu durumun insanî bir ihtiyaç olması sebebiyle- onlara dokunulmaması, ordu komutanının tedbirli olması, toprağın detaylarını bilmeden o toprağa girilmemesi hakkında tavsiyelerde bulunmuştur. Ayrıca o, orduya tecrübeli askerlerin seçilmesi, hazırlıkları düşmanın hazırlıklarının dört katı olmadan savaşa girilmemesi, orduya sağlam atların seçilmesi, savaş alanının suya yakın bir yer olarak belirlenmesi, gecenin ortasında dahi düşmanın saldırabileceği ihtimalini göz önünde bulundurarak tetikte olunması gerektiği gibi tavsiye içerikli bilgilere yer vermiştir.⁹⁰

Bir kâtibin sahip olması gereken bazı özelliklerin anlatıldığı Acemlerin sözleri ise şöyledir: “Her kim su yarıkları ve geçitleri açmayı, çukur ve yatakları toprakla kapatmayı, ayın başlangıcı ve etkilerini, tartıları dengelemeyi bilmezse kitabetinde de eksiktir. Ve yine her kim üçgen, kare ve diğer köşegenleri ölçmeyi, su üzerine kemer, köprü, asma çubukları ve değirmenler kurmayı, zanaatkârların araç gereçlerinin hâlini ve hesabın inceliklerini bilmezse kitabetinin halinde de eksiktir.”⁹¹

Müellif, bazı Acem kitaplarında okuduğunu belirttiği, kralların harp ile ilgili söyledikleri birtakım sözlere de yer vermiştir. Bu sözlerden, savaşta alınması gereken tedbirler ile düşmanı hezimete uğratan savaş taktikleri hakkında bilgi sahibi olmaktayız. Acem krallarından birine bu taktiklerin ne olduğu sorulmuştur. O şöyle cevap vermiştir: “Savaş haberlerini bilmek, galibiyeti yaymak, galibiyet sevincini göstermek, ordunun zayıf noktalarını kapatmak, insanları savaş dışında başka olaylarla oyalamaktır.”

Bir başka bilgide krala savaşta alınması gereken tedbirler sorulduğunda onun tavsiye niteliğindeki verdiği bilgiler yer alır. O; düşmanı tuzağa düşürmeğe çalışmak, gözleri dört açmak, doğru söyleyeni ödüllendirmek, yalan söyleyeni cezalandırmak, ne olursa olsun savaştan kaçmamak, ashabına zulmetmemek ve ganimet elde edildiğinde gevşememek gerektiği ile ilgili tavsiyelerde bulunmuştur.⁹²

Müellif özellikle Sasanî Devleti hükümdarlarından Ebreviz'in oğlu Şireveyh'e siyaset ahlâkına dair tavsiyelerini yazdığı mektupları kaydederek nakletmiştir. Mektuplardan çoğunluğunu ise *Tâç* isimli kitapta okuduğunu belirtmiştir. Bu mektuplardan biri Ebreviz'in oğluna, orduda görev alan askerlere nasıl davranması gerektiği ile ilgili tavsiyelerden oluşmaktadır. O oğluna askerleri fazla rahata alıştırmaması aynı zamanda isyan etmemeleri için onlara fazla baskı uygulamaması, gerekli durumlarda onlara birtakım hediyeler vermesini tavsiye etmektedir.⁹³

Ebreviz'in oğluna gönderdiği bir diğer tavsiye mektubu istişare hakkındadır. Mektubun bir kısmı şöyledir: “İstişareden ayrılmayasın. Çünkü bunda birçok haslet vardır. İstişare ettiğin kimse senin görüşünü onaylarsa görüşünün keskinliği artar. Eğer sana muhalefet ederse onu göz önüne alırsın. Eğer onu yüce bir görüş olarak düşünürsen kabul edersin. Onu düşük bir görüş olarak görürsen de reddedersin. İstişarede

⁸⁸ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 1/53.

⁸⁹ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 1/54.

⁹⁰ Bu konuda daha detaylı bilgi için bk. İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 1/150, 151.

⁹¹ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 1/87.

⁹² İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 1/149.

⁹³ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 1/55.

*bulduklarından bir kimse hata da etse bu durum senin için nasihati yeniler; başarısız da olsa senin için sevgisini açıkça göstermiş olur.*⁹⁴

İhanet eden görevliye nasıl davranılması gerektiği ile ilgili Ebreviz'in oğlu Şireveyh'e yazmış olduğu bir mektubu okuduğunu belirten müellif bu mektubu da eserine almıştır: *"Hıyanetin azını da çoğu gibi cezalandır. Zira bir kimse senden küçük bir şeyi elde edemezse daha fazlasına cüret edemez. Vergiden eksik kalan her dirhem hakkında dahi ulak gönder. Bir şeyi ne onda eksiklik yapılması kadar şiddetle cezalandır; ne de çok ödüllendir. Vergisini verenin kanını bağışlamak, iffetli davrandığı ve helak olmaktan sakındığı vakit - onun bu işini övdüğünü bilmeksizin- malını arttırmakla en yüce nimetlerini onun hakkında ihsan et ve onun karşılığında iyiliğini arttır.*⁹⁵

Bir başka yerde *Taç* isimli kitapta okuduğunu belirttiği Ebreviz'in beytül-mâl sorumlusuna göreve ihanet etmemesi ile ilgili ihtarını kaydetmiştir: *"Tek bir dirhem hususunda hıyanet etsen seni mazur görmem ve binlerce dirhemi muhafaza ettiğin için seni övmem. İhanetin azı da çoğu da bir olmasıyla beraber senin kanın bununla bağışlanır ve emanetin uzun ömürlü olur. Şu iki haslet hakkında dikkatli ol: 'Aldığım şeyde az almak, verdiğinde ise fazlasıyla vermek.' Bil ki ben bir kimseyi içinde bulunduğu şartlar sebebiyle benim katımda güvenilir olarak görmediğim sürece mülkün hazinelerinin, memleketin imarının ve düşmana karşı durma sorumluluğunun başına geçirmem. Sen benim seni seçerken ki zannımı doğru kul ben de senin benden isteklerini gerçekleştiriyim. İyiliğe kötülükle, yüceltmeye kayıpla, selamet ve emanete hıyanetle karşılık verme.*⁹⁶

Müellif, siyaset ve savaş ahlâkı niteliğindeki bu bilgilerin yanında Acemlerin halk inanışları hakkında da bilgi nakletmiştir. Müellif, bu bilgileri *Kitâbü'l-Âyîn*'de okuduğunu belirtmiş, *"Acem Mezhebinde Kuşların Uğursuz Addedilmeleri"* başlığı altında nakletmiştir. Acemlerin, bazı hayvanları ve olayları uğursuz kabul etmeleri ve bunların nasıl yorumlandığı ile ilgili inanışlara uzunca yer vermiştir. Birkaç örnekle bahsetmek gerekirse; dağda yaşayan kuşların ve yırtıcı hayvanların yerlerini değiştirmeleri kışın çok sert geçeceğine, farelerin eve kırıntı ve yemek taşımaları o evin sahibinin malı ve çocuklarında artış olacağına işaret eder. Bu fareler, elbiseleri kemirirse bu durumun tam tersi olacağına bu sebeple farenin kemirdiği elbisenin tamir edilmesi veya o kısmın kesilmesi gerektiğine işaret eder.⁹⁷

Eserin *Kitâbü'n-Nisâ* bölümünde; kadın ve erkeklerin birtakım özellikleri ile ilgili bilgileri İbnü'l-Mukaffa'dan nakletmiştir. Bu bilgilerden biri şöyledir; *"Üç türlü kadın vardır. Bunlardan biri yumuşak huylu, namuslu ailesine yardımcı, diğeri çocuğu için koruyucu, diğeri ise boyna bağlanan zincir gibidir. Allah isterse onu gevşetir, isterse de sikar. Üç türlü erkek vardır. Bunlardan biri yumuşak huylu ve namusludur, her işi yerli yerinde yapar; diğeri mantıklı kararlar verir, bu kararları yapmaya muktedirdir ve sözünü tutar; diğeri ise mantıklı karar veremez, akıl vereni de dinlemez."*⁹⁸

Kitâbü'l-Âyîn'den aldığı diğer bilgilerde, bedeninde çeşitli kusurlar bulunan kimselerin melikin yanında çalıştırılmadığı, kısa boylu, şaşı, topal, geniş ağızlı gibi özelliklere sahip bir erkeğin melikin yanına gönderilmediği, aynı şekilde vücudunda çiller ve bazı beyaz lekeler bulunan kadınlara da aynı muamelede bulunulduğunu rivayet etmektedir.⁹⁹

⁹⁴ İbn Kuteybe, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 1/71.

⁹⁵ İbn Kuteybe, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 1/100.

⁹⁶ İbn Kuteybe, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 1/101.

⁹⁷ Daha fazla bilgi için bk. İbn Kuteybe, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 1/186-187, 193.

⁹⁸ İbn Kuteybe, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 4/294.

⁹⁹ İbn Kuteybe, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 4/347.

Bu bilgilerin yanında kadınlara dair içinde bazı hurafe bilgilerin olduğu alıntılara yer vermiştir. Özellikle bu konu hakkındaki bilgileri İbnü'l-Mukaffa'dan nakletmiştir.¹⁰⁰

Müellif Fars kültürüne ait kaynakları eserinde kullanmakla birlikte bu kültürlere ait bilgilere, özellikle toplum hayatını yansıtan bilgilere yer vermiştir. Bu açıdan eser, ele aldığı zaman diliminin sosyal yapısını ortaya koymakla birlikte günlük hayatta bir arada yaşayabilme noktasında örnekler sunmaktadır. Bu örneklerin bazılarında Arapların Arap olmayan Müslümanlara karşı tutumlarını yansıtan bilgiler de mevcuttur.

Bu duruma örnek olarak ise Hz. Ömer'in kızı ile nişanlanan Selman-ı Fârisî'yi gösterebiliriz. Eserde bilgi şöyle yer alır. Hz. Ömer onların yapacakları bu evliliği onaylar. Fakat Abdullah b. Ömer bu evliliği onaylamak istemez ve durumu Amr b. el-Âs'a anlatır. O da "*Ben tatlı dillilikle onu bu evlilikten vazgeçirmeye razı ederim.*" der. Selmân-ı Fârisî'nin yanına gidip iki omuzu arasına vurarak onunla şakalaşır ve ona, "*Ey Ebû Abdullah, hayırlı olsun, emîrû'l-mü'minîn alçakgönüllü davranıp senin kızıyla evlenmene izin vermiş.*" der. Onun bu sözleri üzerine öfkelenen Selmân-ı Fârisî, "*Kızımın benimle evlenmesi için alçakgönüllülük mü yapmış! Vallahi o kızla asla evlenmem.*" diyerek Hz. Ömer'in kızı ile evlenmekten vazgeçmiştir.¹⁰¹

Eserde bu durum ile ilgili yer alan bir başka bilgide, Arap bir adam ile mevâlî bir adamın arasında geçen ilgi çekici konuşmaya yer verilmiştir. Arap adam mevâlîye, "*Dün gece rüyamda kendimi cennete girerken gördüm. Cennetin içi saraylarla doluydu. Ben, 'O saraylar kime aittir?' dedim. Bu arada mevâlî adam, 'Cennetteki o yüksek odalara çıktın mı?' diye sordu. Arap adamın rüyasında gördüğü sarayın odalarına çıkmadığını söylemesi üzerine mevâlî, 'O halde o saraylar bize aittir.'*"¹⁰² diyerek toplum içindeki Arap-mevâlî sorununa dikkat çekmiştir.

Bu örneklerden bir diğeri Saîd b. Cübeyr ile komşusu olduğunu düşündüğümüz Mecûsî bir adam ile ilgilidir: "*Bir adam Saîd b. Cübeyr'e şöyle der: 'Mecûsî bir adam bana iyilik yaptığında ona teşekkür ediyorum. Bana selam verdiğinde selamını alıyorum.'*" Saîd ona şöyle cevap verir: "*İbn Abbas'a buna benzer bir şey sormuştum. O da bana şöyle demişti: 'Eğer Firavun karşıma çıkıp bana iyi bir söz söylese ben de ona benzeriyle cevap veririm.'*"¹⁰³

2.2. Hint Kültürü

Fars kültürüne benzeyen Hint kültürü de hesap, astroloji, edebiyat yönünden Arap edebiyatına tesir etmiştir.¹⁰⁴ Özellikle Hintlilere ait hikmetli sözler 'Uyûnü'l-ahbâr'da oldukça yer alır. Eserin Kitâbü's-Sultân ve Kitâbü'l-Harb bölümlerinde bu kültürden alıntılar diğer bölümlere göre daha fazladır. Burada yer alan alıntılarda daha çok iyi bir hükümdarın özellikleri ile ona nasıl davranılması gerektiği, onun yanında yer alan görevlilerin sahip olması gereken birtakım özellikler ile istişare hakkında nasihat ve tavsiyeler yer alır. Kitâbü'l-İhvân'da ise kardeşlik hukuku ile ilgili birtakım kısa bilgiler de bu kültürden iktibas edilmiştir.¹⁰⁵

¹⁰⁰ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 4/366.

¹⁰¹ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 1/309.

¹⁰² İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 2/610.

¹⁰³ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 3/167

¹⁰⁴ Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm* (Mısır: Mektebetü'l-Üsrâ, 1997), 1/252-261.

¹⁰⁵ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 3/83, 110, 115.

Bu kültüre ait rivayet kayıtlarını; “Hintlilere ait bir kitapta okudum.”,¹⁰⁶ “Hintlilere ait bir kitapta”¹⁰⁷ şeklinde kaydetmiştir.

Hintlilerin bir kitabında sultanın yanında görev alan kimseler hakkında şunları okuduğunu söylemektedir: “Basiretli bir sultan, bir adamı sevebilir. Ancak ondan bir zarar geleceği korkusuyla onu görevinden uzaklaştırır. Onun bu davranışı, parmağını yılan sokan ve zehri tüm vücudunu sarmasın diye onu kesip atan bir adamın davranışı gibidir. Veya sultan, bir adama buğz edebilir ve onu görevlendirmek istemeyebilir. Yine de onu yanında bulur. Bu da faydası için acı bir ilaçtan hoşlanmadığı halde onu içen kimse misalidir.”¹⁰⁸

Müellifin Hintlilere ait bir kitapta okuduğunu belirttiği kayıta bu sefer sultana nasıl davranılması gerektiği ile ilgili seçtiği bilgiler yer alır. Müellifin seçtiği bu bilgilerde sultana karşı sabırlı olunması üzerinde durulmuştur: “Sultan ile dostluk kurulduğu vakit bu durum bir izzet ve mal sahibi olmaya vesile ise de bu durumun tehlikesi çok daha büyüktür. Bu, üzerinde güzel meyveler ve sıradan hayvanlar bulunan engebeli bir dağ gibidir. Ona tırmanmak zordur, onda yerleşmek ise daha da şiddetlidir. Sultanın iyiliği kötülüğüne kâfi gelmez. Çünkü sultanın iyiliği bu hâlden daha fazlasını vermez. Kötülüğü ise bu hâlini giderir ve daha fazlasını isteyen kimseleri telef eder. Selametinde mal ve şöhret, felaketinde ise hasar ve ölüm olan şeyde hayır yoktur.”¹⁰⁹

Aynı kültüre ait bir başka nakilde ise müellif, istişarenin önemi hakkındaki bilgiyi kaydetmektedir: “Her kim istişare esnasında kardeşlerinden, hastalık esnasında doktorlardan, şüphe anında fakihlerden imtiyaz isterse görüşünde hatalı olur, hastalığı artar ve günaha düşer.”¹¹⁰

Bir diğeri müellifin melikle karşılaştığı zaman ona nasıl nasihat edileceği ve ondan sır saklanmaması ile ilgili Hintlilere ait bir kitapta okuduğunu belirttiği bilgidir. Hintli bir adam hükümdarın birinin yanına girmiş ve ona şöyle demiştir: “Ey Hükümdar sana nasihat etmek hakir olan küçüklere de, önemli makamlarda olan büyüklere de vaciptir. Eğer faziletli olan görüşü tercih edeceğine ve halkın menfaati ve hususi çevrenin dostluğu konusunda kulaklardan ve kalplerden gelecek kötü sözlere tahammül gücüne olan güvenim olmasaydı, konuşmak benim için aptallık olurdu. Ancak hayatta kalışımızın senin hayatta kalışına, nefislerimizin senin nefislerine bağlı olduğunu düşündüğümüzde, sen bunu benden istemesen bile doğruyu sana söylemekten başka çare bulamazdım. Çünkü denilir ki, ‘Kim devlet başkanına doğru olanı söylemeyi, doktora hastalığını ve dostlara sorunlarını anlatmayı gizlerse o kendisine zarar vermiş olur.’¹¹¹

Müellifin Hintlilere ait bir diğer kitapta okuduğunu söylediği öğüt verici bilgiler ise şöyledir: “Taşkınlıkla zafer, yorucu işlerle sağlık, kibir ile övgü, hilekârla dostluk, kötü edeple şeref bir arada bulunmaz. Cimrilikle iyilik, yasaktan sakınmakla hırs, sevgiyle nefret, bilgisizlikle hüküm velayeti, ısrar ile özür, şüphayle selamet, hasetle gönül rahatlığı, intikamla barış, kendini beğenmişlikle liderlik, bir arada bulunmaz. Danışmadan bilgi sahibi olunmaz, vezirlerin cehaleti ve rehavetle hükümdarlıkta istikrar olmaz.”¹¹²

¹⁰⁶ İbn Kuteybe, ‘Uyûnü’l-ahbâr, 1/256, 274; 2/404, 420, 440, 518, 542, 570; 3/10, 30, 31, 114, 116, 163, 171.

¹⁰⁷ İbn Kuteybe, ‘Uyûnü’l-ahbâr, 1/265, 285.

¹⁰⁸ İbn Kuteybe, ‘Uyûnü’l-ahbâr, 1/61.

¹⁰⁹ İbn Kuteybe, ‘Uyûnü’l-ahbâr, 1/61.

¹¹⁰ İbn Kuteybe, ‘Uyûnü’l-ahbâr, 1/ 71.

¹¹¹ İbn Kuteybe, ‘Uyûnü’l-ahbâr, 1/132.

¹¹² İbn Kuteybe, ‘Uyûnü’l-ahbâr, 1/149.

2.3. Yunan ve Roma Kültürü

Yunan ve Roma kültürü de Arap edebiyatına tesir etmiştir. Yunan ve Roma kültürü, Arap edebiyatını daha çok Arapçalaşan bazı Rumca kelimeler, tercüme edilen bazı Yunan hikâyeleri, bazı Yunan âlimlere ait hikmetli sözler yönüyle tesir etmiştir.¹¹³ Bu etki 'Uyûnü'l-ahbâr'da oldukça görülür.

Eserin daha çok Kitâbü't-Tabâi' ve'l-ahlâk, Kitâbü'z-Zühd ve Kitâbü't-Taâm bölümlerinde bu kültürden nakiller mevcuttur. Eserin diğer bölümlerinde ise bu kültürden daha az nakiller mevcuttur. Diğer bölümlerde yer alan bu nakiller konu ile ilgili öğüt ve tavsiyelerin yer aldığı bilgilerden oluşmaktadır. Eserde Hıristiyan ve Yahudi kültürü ile diğer bazı dinlere ait bilgiler de mevcuttur.

İbn Kuteybe bu kültüre ait bilgileri kaydederken daha çok Vehb b. Münebbîh, Aristo ve İbn Mâseveyh'i kaynak olarak kullanmıştır. Ayrıca İncil ve Tevrat'tan nakillerde bulunmuştur. Bu kaynakların yanında sözlü rivayete dayanan bilgileri de kaydetmiştir. Özellikle hekimler ve filozoflar hakkındaki kayıtlar müellifin Rum bilginlerden elde ettiği sözlü kültüre dayanmaktadır.

İbn Kuteybe eserinde Vehb b. Münebbîh'in ismini zikretmek suretiyle ondan birçok yerde iktibasta bulunmuştur. Fakat Vehb'in kitaplarının ismini zikretmemiştir. Onan aldığı bilgiler daha çok peygamberler tarihi ile ilgilidir.

İbn Kuteybe Kitâbü'l-Harp'te Hz. Yûsuf ile ilgili bir bilgiyi "Vehb b. Münebbîh'in haberlerinde yer almaktadır..." şeklinde kaydetmiştir.¹¹⁴ Bazı yerlerde ise "Vehb b. Münebbîh dedi...",¹¹⁵ "Vehb b. Münebbîh'ten..."¹¹⁶ şeklinde ondan nakillerde bulunmuştur. Çoğu yerde ise ondan iktibasta bulunduğu bilgiyi senediyle birlikte vermektedir. Mesela, Hz. Lokman'ın, oğluna yolculuk sırasında uymasını tavsiye ettiği birtakım tavsiyeleri kaydederken, Abdurrahman b. Hüseyin'in, Vehb b. Münebbîh'ten kendisine naklettiği bu bilgiyi senediyle birlikte zikretmektedir.¹¹⁷ Tufan olayından sonra ilk kurulan yer olan "sûka semânîn (sekiz çarşı)" ile ilgili verilen bilgiyi, Abdurrahman b. Abdülmünim'in, Vehb b. Münebbîh'ten kendisine naklettiğini kaydetmektedir.¹¹⁸

Kitâbü'z-Zühd'e ait bilgilerin büyük bir çoğunluğu özellikle bu bölümün ilk kısmı Yahudi ve Hıristiyan kültürüne aittir. Bu bölüm bahsi geçen kültüre ait birtakım özelliklerden, geçmiş ümmetlere gönderilen peygamberlerden, özellikle de Hz. İsa ile ilgili nakledilen bilgilerden oluşmaktadır.¹¹⁹ Müellif, Kitâbü'z-Zühd'e, "Allah'ın Nebilerine Vahyi" isimli ilk babına Vehb b. Münebbîh'in rivayetiyle başlamış ve bu bölümde onun rivayetlerine uzunca yer vermiştir. İlk olarak, Muhammed b. Ubeyd'in, Vehb'den naklettiği; İsrailoğullarının peygamberlerinden olan "Ermiye" peygamber ile ilgili bilgiyi aktarmaktadır. Abdurrahman el-Muhâribî'nin, Vehb'den kendisine naklettiği bilgilerde ise; Hz. Mûsâ, Hz. Dâvûd, Hz. İbrahîm, Hz. Şa'yâ ile ilgili vahiy haberlerine yer vermiştir.¹²⁰ Ayrıca müellif Hz. İbrahîm, Hz. Yûsuf ile ilgili bazı bilgilerle¹²¹ Hz. Üzeyr'in kıssasını¹²² ayrıntılı olarak ondan nakletmiştir.

¹¹³ Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm*, 1/281-282.

¹¹⁴ İbn Kuteybe, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 1/220.

¹¹⁵ İbn Kuteybe, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 1/317; 3/181.

¹¹⁶ İbn Kuteybe, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 4/398.

¹¹⁷ İbn Kuteybe, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 1/170.

¹¹⁸ İbn Kuteybe, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 1/246.

¹¹⁹ İbn Kuteybe, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 2/646-658.

¹²⁰ İbn Kuteybe, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 2/ 646, 647, 648, 649.

¹²¹ İbn Kuteybe, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 2/663.

Müellif kendisinin İncil’de okuduğunu belirttiği nakillere de yer vermektedir.¹²³ Hz. İsa ile ilgili onun öğretilerini vurguladığı bilgilerde ise daha çok onun şahsında gerçek bir zahidin nasıl olması gerektiği ile ilgili sözlerini seçerek eserine almıştır. Hz. İsa’nın seçilen sözleri şöyledir: “Ben dünyayı olması gereken yere indirdim. Artık ne kendini beğenmişlik ne de övünme vardır! Siz benim evimin nerede olduğunu biliyor musunuz?” Onlar, ‘Nerededir?’ dediler. Mesih de, “Benim evim mescitlerdir, kokum sudur, yüzümün akı açıktır, bineğim ayaklarımdır, geceleyin ışığım aydır, kışın yaktığım ateşim güneşin ışıklarıdır, yemeğim kolay olanlar, meyvelerim ve güzel kokularım topraktan gelenlerdir, giysim yündür, nişanem korkudur, birlikte bulunduğum dostlarım ise fakir ve miskinlerdir. Ne sabahladığımda ne de akşamladığımda bana ait olan hiçbir şey yoktur. Ben bu halimle son derece zenginim. Benden daha zengin ve kârlı olan kimdir?”¹²⁴

Hıristiyan ve Yahudi kültürü ile bazı peygamberlere ait diğer rivayetleri; “İncil’de”,¹²⁵ “İncil’de okudum.”,¹²⁶ “Mesih dedi”,¹²⁷ “Mesih’den rivayet edildi.”,¹²⁸ “İsa b. Meryem dedi.”,¹²⁹ “Allah, Zebûr’da Dâvûd’a vahyetti.”,¹³⁰ “Tevrat’ta”,¹³¹ “Allah İsa’ya vahyetti.”,¹³² “Hz. İsa Havârîlerine dedi.”,¹³³ “Hz. İsa’nın ashâbına sözleri”,¹³⁴ “Allah Şa’yâ Peygamber’e vahyetti.”¹³⁵ şeklinde kaydetmiştir.

İbn Kuteybe Yunan ve Rum kültürüne ait rivayet kayıtlarını; “Aristo dedi.”,¹³⁶ “Kâle Sâhibü’l-Mantık”,¹³⁷ “Hükemâdan bazılarına soruldu.”,¹³⁸ “Hükemâ şöyle diyordu.”,¹³⁹ “Kâle Bukrât (Hipokrat)”,¹⁴⁰ “Vehb’den”,¹⁴¹ İbn Mâseveyh dedi.”,¹⁴² “Doktorlar dedi.”,¹⁴³ “Doktorlar söylüyor.”,¹⁴⁴

¹²² Müellif burada senedi “Abdurrahman, Abdülmünim’den, o da babasından, o da Vehb b. Münebbih’ten bana anlattı.” şeklinde kaydetmiştir. Tespit ettiğimize göre burada ismi geçen Abdurrahman, Abdurrahman b. Hüseyin’dir.

¹²³ İbn Kuteybe, ‘Uyûnü’l-ahbâr, 2/652.

¹²⁴ İbn Kuteybe, ‘Uyûnü’l-ahbâr, 2/651.

¹²⁵ İbn Kuteybe, ‘Uyûnü’l-ahbâr, 2/516.

¹²⁶ İbn Kuteybe, ‘Uyûnü’l-ahbâr, 3/34.

¹²⁷ İbn Kuteybe, ‘Uyûnü’l-ahbâr, 2/522, 526.

¹²⁸ İbn Kuteybe, ‘Uyûnü’l-ahbâr, 1/283.

¹²⁹ İbn Kuteybe, ‘Uyûnü’l-ahbâr, 1/377; 2/575.

¹³⁰ İbn Kuteybe, ‘Uyûnü’l-ahbâr, 2/647.

¹³¹ İbn Kuteybe, ‘Uyûnü’l-ahbâr, 2/650, 651.

¹³² İbn Kuteybe, ‘Uyûnü’l-ahbâr, 2/650.

¹³³ İbn Kuteybe, ‘Uyûnü’l-ahbâr, 2/650.

¹³⁴ İbn Kuteybe, ‘Uyûnü’l-ahbâr, 2/651.

¹³⁵ İbn Kuteybe, ‘Uyûnü’l-ahbâr, 2/647.

¹³⁶ İbn Kuteybe, ‘Uyûnü’l-ahbâr, 2/507.

¹³⁷ İbn Kuteybe, ‘Uyûnü’l-ahbâr, 2/494. *Kitâbü’l-Mantık*, Aristo’nun mantığa dair *Categorias (Kitâbü’l-Ma’ûlât)*, *Peri Hermenaias (Kitâbü’l-İbâre)* ve *Analytica (Kitâbü’l-Kıyâs)* adlı üç eseriyle Porphyrios’un sûrî mantıkla ilgili *Eisagoge (İsâgücî)* adlı kitabının Pehlevîce’ye yapılmış tercümelerinin telhis ve şerhlerle Arapça’ya çevirisidir. Bazı yazmalarda (Haydarâbâd Âsafîye Ktp., nr. 179) İbnü’l-Mukaffâ’nın oğlu Muhammed b. Abdullah’a nispet edilen bu çeviriler İbn Bihriz’in *Hudûdü’l-mantık* adlı eseriyle birlikte neşredilmiştir (Tahran 1978). Bk. İsmail Durmuş, “İbnü’l-Mukaffâ”, 21/134.

¹³⁸ İbn Kuteybe, ‘Uyûnü’l-ahbâr, 3/222.

¹³⁹ İbn Kuteybe, ‘Uyûnü’l-ahbâr, 3/266.

¹⁴⁰ İbn Kuteybe, ‘Uyûnü’l-ahbâr, 3/267.

¹⁴¹ İbn Kuteybe, ‘Uyûnü’l-ahbâr, 3/268, 276.

¹⁴² İbn Kuteybe, ‘Uyûnü’l-ahbâr, 2/499, 504; 3/272.

¹⁴³ İbn Kuteybe, ‘Uyûnü’l-ahbâr, 2/500; 3/272, 274, 277, 275, 277, 281, 282, 285.

¹⁴⁴ İbn Kuteybe, ‘Uyûnü’l-ahbâr, 3/274, 277, 279

"Doktorlar bal hakkında şöyle söyler."¹⁴⁵, "Eflatun..."¹⁴⁶ "Rumlar dedi."¹⁴⁷ "Rum filozoflar dedi."¹⁴⁸ şeklinde kaydetmiştir.

Eserde, Yunan, Rum ve diğer dinlere ait kültürlerle ilgili en az bilgi bulunan bölüm Kitâbü's-Sultân'dır. Burada İbn Kuteybe, Aristoteles'in, halkın sevgisini kazanması için İskender'e yazmış olduğu şu nasihati okuduğunu belirtmektedir: "*Halka iyi davran ki halkın sevgisini kazanasın. İyilik ve sevgiye dayanan yönetim, baskı ve zulme dayanandan daha devamlıdır. Bilmelisin ki, sen sadece bedenlere hükmedebilirsin; ama iyilik yaparak gönüllere hükmetmeye bak. Bilmelisin ki, konuşabilen halk yapmasını da bilir; konuşturmamaya bak ki yapamasınlar.*"¹⁴⁹

Yunan, Rum ve diğer dinlerle ilgili kültürlerle ait en fazla bilgiyi Kitâbü't-Tabâi' ve'l-ahlâk bölümünü oluştururken kaydetmiştir. Bu bölümde özellikle Tevrat ve İncil'den bu kutsal kitapların ismini zikredilerek alıntı yapmıştır. Tevrat'tan "İnsanın Yaratılış Özellikleri",¹⁵⁰ İncil'den "Mizaçlar Konusunda Verilmiş Atasözü ve Teşbihler"¹⁵¹ başlıklarında alıntılar bulmaktayız. Hz. Dâvûd ile ilgili bir kayıt ise Zebûr'un ismi zikredilmeden "Kuşlar" başlığında yer alır.¹⁵² Hayvanlar âlemine dair bilgiler yoğun olarak Aristo'dan nakledilirken yemek,¹⁵³ sular ve içecekler doktorlardan özellikle İbn Mâseveyh'ten alıntı yapılarak kaydedilmektedir.¹⁵⁴

İbn Kuteybe'nin bu bölümünü oluştururken hekimlerin sözlerinden de istifade ettiği anlaşılmaktadır. Bunlardan biri insanlar üzerine yazılan bölümde bulunmuştur.¹⁵⁵ Hekimlerden yapılan iki diğer alıntı da çeşitli hastalıklarda uygulanmak üzere yazılmış besinler hakkında diyetetik bilgiler içerir.¹⁵⁶ Müellif, "Sürüngenler" başlığında ise doktorlardan istifade ettiğini belirtmiştir.¹⁵⁷ Mervân b. Hakem'in doktoru Masarceveyh el-Basrî'den tıp alanında bilgi kaydetmiştir.¹⁵⁸

Bu bölümün insanların özelliklerini ihtiva eden "İnsanın Yaratılış Özellikleri" başlığında Tevrat'tan insan mizacına dair alıntılar yapılarak başlanmıştır. İbn Kuteybe'nin kendisine Vehb b. Münebbih'ten ulaştığını kaydettiği alıntılarının bir kısmı şöyledir: "*Allah insanı dört özellik üzerine yaratmıştır: Sıcak, soğuk, ıslak, kuru. Her şey bu dört özellikle bağlantılıdır. İnsanın yaratılışı dört şey: Islak için su; kuru için toprak; sıcak için nefes; soğuk için ruh iledir. Vücudu dört şey üzerine yaratmıştır: Safra, kan, balgam, karaciğer. Safra sıcak; kan ıslak; balgam soğuk; karaciğer kuruyu temsil eder. Bunların her biri birbirleriyle bağlantılıdır. Bunlardan birinin eksikliği ise insanı hasta eder.*"¹⁵⁹

¹⁴⁵ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 3/275.

¹⁴⁶ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 2/525.

¹⁴⁷ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 3/277, 278.

¹⁴⁸ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 1/362; 3/ 222

¹⁴⁹ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 1/52.

¹⁵⁰ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 3/463.

¹⁵¹ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 3/473.

¹⁵² İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 2/487.

¹⁵³ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 2/471-495.

¹⁵⁴ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 2/505.

¹⁵⁵ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 2/464.

¹⁵⁶ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 2/466, 469.

¹⁵⁷ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 2/500, 503.

¹⁵⁸ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 2/502.

¹⁵⁹ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 2/463.

Vehb'ten rivayet edilen bir diğer bilgide yine insan yaratılışının bazı özelliklerinden bahseder, bu bilgiye göre: “Akıl beyinle; iştah böbrekle; öfke karaciğerle; güç kalple; korku akciğerle; gülüş dalakla bağlantılıdır.”¹⁶⁰

İbn Kuteybe eserinin bu bölümünde Aristo'dan diğer bölümlere göre daha fazla alıntılar yapmaktadır. Özellikle hayvanlar ve taşlar hakkında yer alan bilgilerde birçok yerde ondan istifade etmiştir. Aristo'nun unvanlarından biri olan Sâhibü'l Mantık'ı, “Sâhibü'l Mantık dedi.” kaydıyla kullanmıştır. “Melez Hayvanlar”,¹⁶¹ “Filler”,¹⁶² “Kartallar ve Çaylaklar”¹⁶³ isimli başlıklarda aynı ifade ile bu hayvanların özellikleri ile ilgili bilgileri ondan nakledilmiştir. Bir yerde “Taş” başlığında ise sadece Aristo'nun ismini zikretmek suretiyle ondan istifade etmiştir.¹⁶⁴

Eserin bu bölümü ile ilgili bir çalışma yapan L. Koph,¹⁶⁵ İbn Kuteybe'nin hayvanlar ile ilgili sınıflandırmasının, İncil'deki “Yaratılış” bölümündeki sınıflandırma ile büyük ölçüde uyum gösterdiğini, İbn Kuteybe'nin Tevrat ve İncil'den birçok yerde alıntılar yaptığını vurgulamaktadır. Ayrıca L. Koph, Aristo'nun bu eseri ile İbn Kuteybe'nin eserinin bu bölümünde yer alan bilgileri karşılaştırmak suretiyle onun Aristo'nun *Historia Animalium* adlı eserinden ismini zikretmeden istifade ettiğini söyler. Ayrıca o, İbn Kuteybe'nin, Aristo'nun *Mantık* adlı eserinden ismini zikrederek yaptığı alıntıları değerlendirir. Kaynağı belirtilmeden verilen bilgilerden Aristo'ya ait olanları tespit etmeye çalışmıştır.

İbn Kuteybe'nin eserinin bu bölümünde hekimler ile ilgili kayıtlarda yer alan bilgiler ve özellikle diyetetik bilgiler hakkında L. Koph, erken Arap tıbbının geleneklerini taşıyan Galenos ve İskenderiye tıp okulunun bu tür diyetetik tavsiyeleri önemsediklerini söyler. Bu bağlamda İbn Kuteybe'nin bu eserden oldukça istifade edildiğini belirtmektedir.¹⁶⁶

İbn Kuteybe'nin eserinde yabancı kültürlerle ait kaynakları eserinde kullanmakla birlikte bu kültürlerle sahip kimselerle ilgili bilgilere de yer verdiği zikredilmiştir. Eserde diğer dinlere mensup kimselerle ilgili verilen bilgilere baktığımızda daha çok toplum hayatında bir arada yaşama, komşuluk ilişkileri ve misafirperverlik üzerinde durulmaktadır. Bu bilgilerden birinde; Şebîb b. Şeybe'nin Yahudi bir arkadaşını şöyle diyerek teselli ettiğini görürüz: “Allah senin başına gelen bu felakete karşı sana Yahudi milletinden birine verdiğinden çok daha fazlasını ihsan etsin.”¹⁶⁷

Bir diğer bilgide ise bir bedevînin yanında konaklarken vefat eden Yahudi'ye gösterilen misafirperverlik vurgulanmıştır. Bedevî misafir ettiği Yahudi vefat edince onun cenaze namazını kılmış ve ardından ona duada bulunmuştur: “Allah'ım o misafirdir ve Sen misafirin hakkını en iyi bilensin. Bu adamı dünyada iken korumamız için bize mühlet ver, onun kabrini geniş kü.”¹⁶⁸

¹⁶⁰ İbn Kuteybe, ‘Uyûnü'l-ahbâr, 2/463.

¹⁶¹ İbn Kuteybe, ‘Uyûnü'l-ahbâr, 2/471.

¹⁶² İbn Kuteybe, ‘Uyûnü'l-ahbâr, 2/483.

¹⁶³ İbn Kuteybe, ‘Uyûnü'l-ahbâr, 2/494.

¹⁶⁴ İbn Kuteybe, ‘Uyûnü'l-ahbâr, 2/507.

¹⁶⁵ L. Kopf, “The ‘Uyûn al-akhbâr of Ibn Qutayba”, *Collection De Travaux De L'academie Internationale D'Histoire Des Sciens*, Paris, 277-309.

¹⁶⁶ L. Kopf, “The ‘Uyûn al-akhbâr of Ibn Qutayba”, 300-309.

¹⁶⁷ İbn Kuteybe, ‘Uyûnü'l-ahbâr, 3/64.

¹⁶⁸ İbn Kuteybe, ‘Uyûnü'l-ahbâr, 2/452.

Değerlendirme ve Sonuç

İbn Kuteybe'nin 'Uyûnü'l-ahbâr' isimli eserini değerlendirdiğimizde zengin bir kaynak kullanımı karşımıza çıkmaktadır. Zira İbn Kuteybe'nin ilmî birikimi, dönemin ilmî seviyesi, tercüme faaliyetleri ile İslâm kültürüne giren Fars, Hint, Yunan ve Rum kültürünün etkisi 'Uyûnü'l-ahbâr' da açık olarak görülmektedir. Eserin kaynakları arasında yer alan Kur'an, hadis, haber, şiir ve fıkralardan oluşan Arap kültürüyle birlikte konumuz olan yabancı kültürlere ait rivayetlerin varlığı esere olan ilgiyi arttırmaktadır.

Müellif eserinde yabancı kültürlere ait kaynaklardan daha fazla yukarıda zikredilen diğer kaynaklara yer vermiştir. Yabancı kültüre ait kaynaklardan ise Hint, Yunan ve Rum kaynaklarından ziyade Fars kaynaklarını kullanmıştır. Hint kültürüne ait kaynakları ise daha az zikretmektedir.

Fars Kültürüne ait en çok İbnü'l-Mukaffa'yı kaynak olarak zikretmiştir. Onun *Kelîle ve Dimne*, *Siyerü'l-mülûk*, *Kitâbü'l-Âyîn*, *Kitâbü't-Tâc fî sîreti Enûşirvân*, *el-Edebü'l-kebîr (ed-Dürretü'l-yetîme*, *Kitâbü'l-Âdâb)*, *Yetîmetü's-sultân* adlı eserlerini kaynak olarak kullanmıştır. Hint kültürü ile ilgili ise bu kültüre ait okuduğu kitaplardan ve mektuplardan alıntı yaptığını ifade etmiş lakin kitap ismi zikretmemiştir.

Yunan ve Rum kültürüne ait Vehb b. Münebbîh, İbn Mâseveyh ve Aristo'yu kaynak olarak kullanmıştır. Aristo'nun *Mantık* isimli eserini birçok bilgiyi kaydederken zikretmiştir. Ayrıca İncil ve Tevrat'tan nakillerde bulunmuştur. Bu kültürlerle ilgili bilgilerde sözlü kültürü de kaynak olarak kullanmıştır.

İbn Kuteybe konumuz olan yabancı kültürlere ait kaynakları eserin her bölümünde kullanmakla birlikte yoğun olarak Kitâbü's-Sultân, Kitâbü'l-Harb, Kitâbü't-Tabâi ve'l-ahlâk, Kitâbü'z-Zühd, Kitâbü'l-İhvân ve Kitâbü't-Taâm'da kullanmıştır.

Fars ve Hint kültürüne ait kaynakları daha çok Kitâbü's-Sultân, Kitâbü'l-Harb bölümlerinde; Yunan ve Rum kültürü ile diğer dinlere ait bahsi geçen kaynakları ise Kitâbü't-Tabâi ve'l-ahlâk, Kitâbü'z-Zühd, Kitâbü'l-İhvân ve Kitâbü't-Taâm'da yoğun olarak kullanmıştır.

Müellif Fars ve Hint kültüründen genellikle sultan konumunda olan insanların tavır ve hareketleri, onların yaşayışları, dostlarında olması gereken birtakım özellikleri ile harp adabı ve taktikleri, harbe hazırlık, harp planı savaşta kullanılan birtakım teçhizat ve bazı savaş taktikleri hakkında bilgiler nakletmiştir. Fars kültürüne ait bilgileri kaydederken çoğunlukla İbnü'l-Mukaffa'nın eserlerini kaynak olarak zikretmiştir. Ayrıca bu kültürlerle ilgili sözlü kültüre ait bilgileri de kaydetmiştir.

Eserde Fars ve Hint kültüründen nakledilen mektuplar, nasihatnameler eserin geniş bir hacmini kapsamaktadır. Özellikle bu kültürlerden alıntı yapılan bilgilerde mektuplar ve nasihatnameler kaydedilmiş adeta sultan, vezir veya kâtip gibi önemli vazifelerde bulunan kimselere söylenmek istenen sözler ya da onların eğitilmesi açısından müellifin yapmak istediği tavsiyeler mektuplar ve şiirler üzerinden alıntı yapılmak suretiyle aktarılmıştır.

Müellif iktibas ettiği bu bilgiler ile ilgili yorum yapmaktan uzak durmuş, kimi yerlerde kitapta okuduğunu belirtmiş, sadece birkaç konu ile ilgili yorum yapmakla yetinmiştir. Zira bu özellik eseri ele aldığı dönemin aynası yapma özelliğine sahip olmasını sağlamaktadır. Ayrıca müellif özellikle de sultan ve yönetim ile ilgili bilgileri yorum yapmadan kaydederek yönetim ile arasının açılmamasını sağlamıştır. İbn Kuteybe bu konuda yönetime karşı tevazu göstererek niyetinin onların işine karışmak

olmadığı, asıl niyetinin yönetimin yükünü hafifletmek olduğunu söyleyerek halifenin gönlünü almak istemiştir.

Eserde, zühde ait bilgilerin büyük bir çoğunluğu özellikle bu konunun ilk kısmı Yahudi ve Hıristiyan kültürüne ait bilgilerden, geçmiş ümmetlere gönderilen peygamberlerden, özellikle de Hz. İsa ile ilgili naklettiği bilgilerden oluşmaktadır.

Yunan ve Rum kültüründen ise genellikle tıp, bilim tarihi, hayvanlar âlemi ile gündelik hayatta farklı kültürlerin bir arada yaşama tecrübelerini anlatan bilgileri nakletmektedir.

Hayvanlar âlemine dair bilgiler yoğun olarak Aristo'dan nakledilirken yemek, sular ve içecekler doktorlardan, çiftçilerden özellikle İbn Mâseveyh'ten alıntı yapılarak kaydedilmektedir.

'Uyûnü'l-ahbâr'ın kaynakları arasında yer alan yabancı kültürlerle ilgili özellikle de Farisî kaynaklarla ilgili hususa, eserinde uzunca yer ayıran Câbirî, İbn Kuteybe'nin bu eserini Fars mirasına dayandığını söyleyerek onu bu açıdan eleştirmektedir. O, eserde yer alan kaynakları değerlendirirken Fars kaynaklarının sayı bakımından İslamî Arap kaynaklardan fazla olmadığını söylemekle birlikte eserde yoğun bir Fars mirası olduğunu söyler. Bunu da kitabın kaynaklarından ziyade yapısı üzerinde durarak eleştirmektedir. Câbirî, eserin yapısı ile Farisî kaynakların değerlerini eşdeğer görür. O, eserin ilk bölümü olan Kitâbü's-Sultân'da yer alan sultan ve sultana itaat kavramının eserin tamamına hâkim olduğunu söyler.¹⁶⁹

İbn Kuteybe'nin Fars diline hâkim olması ve Fars kültürünü bilmesi,¹⁷⁰ tercüme edilen diğer eserlere de muttalî olması onun eserinde bu kültüre ait kaynakları kullanmasının bir sebebi olarak görebiliriz. Aslında bu husus Abbâsî Devleti'nin etnik yapısının esere yansması olarak değerlendirilmelidir. Bu durum da eserin kıymetini arttırmaktadır.

Zira İbn Kuteybe'nin yaşadığı Abbâsî döneminin önemli bir kültür parçası olarak kabul edilebilecek olan Fars kültürüne ait bilgilerden alıntı yapmasının en büyük sebeplerden biri yaşadığı dönemin kültürel bir parçası olmasıdır.

Ayrıca İbn Kuteybe'nin eserini oluştururken Abbâsî toplumunda yaşayan farklı kültürlerle ve dinlere sahip kimselerin dikkatini çekmek, onlara bilgiyi yaklaştırmak ve bu kültürlerle irtibata geçmek için onlara ait kaynakları eserinde zikrettiğini de düşünebiliriz.

Nitekim Şuûbiyye mensuplarının Araplar'ı kötülemek için yazdıkları eserlere (mesâlib) karşı Araplar arasında ciddi tepkiler meydana gelmişti. Bu tepkilerden biri olarak Şuûbîler'e cevap niteliğinde şiirler yazılması ve eserler kaleme alındığı düşünüldüğünde, ayrıca bu harekete karşı İbn Kuteybe'nin *Fazlü'l-'Arab* isimli eserini telif ettiği ve bu eserinde Arap milliyetçiliğini savunduğu da göz önüne alınırsa müellifin 'Uyûnü'l-ahbâr'ında Farisî kaynaklardan seçtiği bilgilere yer vermesi daha makul görünmektedir.

Ayrıca İbn Kuteybe'nin kaynak olarak Fars kültürünü diğer yabancı kültürlerle göre daha fazla kullanmasını, kitabın ana konusu olan nefsin edebi ve dilin edebi ile ilgili geniş malzemeye sahip olmasıyla bağlantılı olduğunu düşünmekteyiz. Zira eserde özellikle sultana itaat ile sultanın istişare etmesi ve adaletli olması ile ilgili bilgileri bu kültürden iktibas etmiştir. Ayrıca bazı tazim ve tebcil

¹⁶⁹Muhammed Âbid el-Câbirî, *Arap Ahlâki Aklı*, çev. Muhammed Çelik, (İstanbul: Mana Yayınları, 2019), 254, 255.

¹⁷⁰Sind el-Cündî, *İbn Kuteybe*, 266.

kelimelerini seçerken Fars kültüründen etkilendiği görülmektedir. Eserdeki özür içeren ifadeler buna örnektir.¹⁷¹

Yine müellif; sultan ile arkadaşlık ve adaları ile ona nasıl davranılması gerektiği ile ilgili bilgileri Fars kültüründen seçtiği bilgilerle kaydetmiştir. Ayrıca sultanla karşılaştığı zaman ona gösterilmesi gereken letafet, ona itaat etmenin gerekliliği ve sultana itaatsizlik durumları ile ondan af dileme, onu methetme ve ona duada bulunma, ona nasihat etme ile ilgili sözler ile sultana söylemekten çekindiği sözleri, ona karşı eleştirilerini bu kültürden de istifade ederek nakletmiştir. Yalnızca şunu ifade etmek gerekir ki sultanla ilgili bahsi geçen bu konuları sadece Fars kültürüne ait değil, özellikle yabancı kültürlere ait diğer kaynaklardan, Hint kültürü az da olsa Yunan kültürüne ait seçtiği bilgilerle kaydetmiştir. Bu konularda İslâmî Arap kaynaklarından da istifade edilmiştir.

Fakat eserin tamamı değerlendirildiğinde sultan ile ilgili konuların büyük bir çoğunluğu öncelikle Fars sonra Hint; kazâ, ahkâm, şahitlik, zulüm, kadın hakkındaki konular çoğunlukla Araplara ait kaynaklardan ve İslâm hükümlerinden iktibas edilmiştir. Tıp, bilim tarihi, hayvanlar âlemi ile ilgili birçok bilgi ise Yunan ve Rum kaynaklarından özellikle hekimler ve filozoflardan iktibas edilmiştir. Bu durum eserin yalnızca Farisî mirasa dayandırılmayacağını önemli bir göstergesidir.

'Uyûnü'l-ahbâr hakkında bir makale yazan Macide Hamud,¹⁷² eseri hem yazıldığı asrın hem de kendinden önceki asırların bir hafıza uzantısı olarak görmektedir. Eserde adalet değeri ve hoşgörü değeri ile ilgili örneklerin varlığına dikkat çeken Hamud, İbn Kuteybe'nin eserini oluştururken başka milletlere mensup kişilerin dikkatini çekmek, onlara bilgiyi yaklaştırmak, diğer milletlerle iletişime geçmek için eserini çeşitli kültürlere ait kaynaklarla te'lif ettiğini söyler. Ayrıca eserde Arap asabiyeti ile Abbâsî toplumunda yaşayan Yahudi ve Hristiyanlara ait rivayetlerin ehemmiyetine de vurgu yapmaktadır.

Ayrıca o, İbn Kuteybe'nin 'Uyûnü'l-ahbâr'ında Farisî kültürden iktibas ettiği bilgilere yer vererek hem İranlıların ilgisini çektiğini söyler. Ayrıca 'Uyûnü'l-ahbâr'da Fars kültürüne yer vermesinin Farslıların kendi eserlerinden daha etkileyici olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda İbn Kuteybe'nin diğer eserlerinden *eş-Şi'r ve's-şu'arâ*, *Edebü'l-kâtip* ve *el-Maârif* 'inde de Farisî kültürün yer almasını bu kültüre sahip kimselerle iletişime geçmenin bir yolu olarak değerlendirmiştir.¹⁷³

İhsan Abbas ise, İbn Kuteybe'nin eseri ele alırken bir amacı olduğunu bu amacın da Arapları savunma ve ırkçılıkla mücadele etme konusunda Câhiz'in üstlendiği rolü tamamlamak istediğini söyler.¹⁷⁴

Eser hakkındaki bu iki yorumu değerlendirdiğimizde, İbn Kuteybe'nin bu kültürlere ait kaynak ve rivayetleri eserine alarak, Abbâsî toplumunu oluşturan etnik ve dini farklılıklara dikkat çektiğini, ayrıca Arap asabiyetini de ortaya koyup bir durum analizi yaptığını söyleyebiliriz. Zira eserde özellikle farklı din mensuplarıyla bir arada yaşama tecrübelerine ait bilgilerin yanında aynı zamanda Arapların Arap olmayan Müslümanlara karşı tutumlarını yansıtan bilgiler mevcuttur. Böylelikle eser, ele aldığı zaman diliminin sosyal yapısını ortaya koymakla birlikte günlük hayatta bir arada yaşayabilme noktasında örnekler de sunmaktadır.

¹⁷¹ İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr, 3/105, 106, 107.

¹⁷² Macide Hamud, "Sûreti uhrâ ledâ İbn Kuteybe", *Türâsi'l-Arabî*, 11, 177-200.

¹⁷³ Macide Hamud, "Sûreti uhrâ ledâ İbn Kuteybe", 177, 178.

¹⁷⁴ İhsan Abbas, *Târîhu'n-nakd inde'l-Arab* (Beyrut: Dârü's-Sekâfe, 1981), 104, 105.

Bu bağlamda 'Uyûnü'l-ahbâr'ı şöyle değerlendirebiliriz. İbn Kuteybe bu eserinde yaşadığı toplumun kültür ve yaşayışından, siyasî, idarî, malî ve etnik durumu ile günlük hayatta karşılaşılan problemlerden kesitler sunarak bir toplum analizi yapmaktadır. Bu analizi yaparken de geniş bir kaynak çeşitliliğine yer vermiştir. İslâmî Arap kaynaklarıyla birlikte yabancı kültüre ait kaynakları da eserine almıştır. Bu durum esere yaşadığı toplumun aynası olma özelliğini kazandırmakta ayrıca esere olan ilgiyi ve saygıyı arttırmaktadır.

Eser, geniş kaynak kullanımıyla her seviyedeki insana hitap eden, ahlâkî ve edebî hikmetli sözler içeren bir eserdir. Ayrıca o, seçkin ve münevver zümrelerin duygu ve düşüncelerine, hayat şekillerine incelik ve zarafet kazandıran, yöneticilere, diğer üst kademelerdeki meslek erbabına siyaset âdâbını öğreten edep/ahlâk konularını bir arada derleyen muazzam bir kitaptır. Bu yönleriyle eser İslâm tarihinde üzerinde çalışılması gereken önemli bir kaynak eser olarak değerlendirilmelidir.

Kaynakça

- Abbas, İhsan. *Târîhu'n-nakd inde'l-Arab*. Beyrut: Dârü's-Sekâfe, 1981.
- Brockelmann, Carl. "İbn Kuteybe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5-2/ 762-763. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Behiy, Muhammed. *İslâm Düşüncesinin İlâhi Tarafı*. çev. Fuad Sezgin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1948.
- Bozkurt, Nahide. *Mutezilenin Altın Çağı*. Ankara: Ankara Okulları Yayınları, 2002.
- Câbirî, Muhammed Âbid. *Arap Ahlâkî Akli*. çev. Muhammed Çelik. İstanbul: Mana Yayınları, 2019.
- Durmuş, İsmail. "İbnü'l-Mukaffa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/ 130-134. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Emîn, Ahmed. *Duhâ'l-İslâm*. 2 Cilt. Mısır: Mektebetü'l-Üsrâ, 1997.
- Emin, Ahmed. *Fecrü'İslâm*. Beyrut: Dârü'l Kitâbü'l-'Arabî, 1969.
- Endelüsî, Saîd. *Tabakâtü'l-ümem*. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Ferruh, Ömer. *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayin, 1984.
- Hatib, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*. 17 Cilt. Beyrut: Dârü'l Garbî'l-İslâmî, 2001.
- Hamud, Macide. "Sûreti uhrâ ledâ İbn Kuteybe". *Türâsi'l-'Arabî*. 11/177-200.
- İbn Hallikân. Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'iz-zaman*. nşr. İhsan Abbas. 8 Cilt. Beyrut: Dârü's-Sâdr, 1970.
- İbn Kuteybe, ed-Dîneverî. Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *Uyûnü'l-ahbâr*. thk. Muhammed İskenderânî. 4 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kitâbü'l-'Arabî, 2002.
- İbn Kuteybe, ed-Dîneverî. Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *el-Maârif*. nşr. Served Ukkâşe. Kahire: Dârü'l-Meârif, 1960.
- İbn Kuteybe, ed-Dîneverî. Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *Edebü'l-kâtip*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.
- İbn Kuteybe, ed-Dîneverî. Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *el-İhtilâf fi'l-lafz*. thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî. Kâhire: Mektebetü'l-Kutsi, 1930.
- İbn Kuteybe, ed-Dîneverî. Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *Fadlu'l-Arab ve't-tenbîh alâ ulûmihâ*. thk. Velîd Mahmûd Halîd. Ebûzabî (Abudabi): Mecmau's-Sekâfî, 1998.

- İbn Kuteybe, ed-Dîneverî. Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*. nşr. Seyyîd Ahmed Sagr. Kahire: Daru'l-Beyrut, 1974.
- İbn Kuteybe, ed-Dîneverî. Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *Hadis Müdafası*. çev. Hayri Kırbaçoğlu. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1988.
- İbnü'n-Nedîm. Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'küb İshâk b. Muhammed b. İshâk. *el-Fihrist*. nşr. Eymen Fuâd Seyyid. 2 Cilt. London: Müessesetü'l-Furkân et-Türâsi'l-İslâmî, 2009.
- İbnü'l-Enbârî. Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydullâh. *Nüzhetü'l-elibba' fî tabakâtü'l-udebâ*. thk. Muhammed Ebu'-Fadl İbrahim. Kahire: Dâru Nehdati Mısır, 1967.
- Karaismailoğlu, Adnan. "Kelîle ve Dimne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/210-212. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Kaya, Mahmut. "Beytülhikme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/88-90. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Kopf, L. "The 'Uyûn al-akhbâr of Ibn Qutayba". *Collection De Travaux De L'academie Internationale D'Histoire Des Sciens*. 277-309. Paris.
- Lecomte, Gerard. "İbn Qutayba", *The Encyclopedia of Islam (New Edition)*. Leiden, 1954.
- Sakallı, Talat. "Halife Me'mun ve Hadisçilerle olan Münasebetleri 1". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (1989), 245-270.
- Sind el-Cündî, Abdülhamîd. *İbn Kuteybe el-âlim en-nâtık*. Mısır: Müessesetü'l Mısıriyyetü'l-Âmme, 1963.
- Yazıcı, Hüseyin. "İbn Kuteybe". *Şarkiyât Mecmuası* 8 (1998), 181-196.
- Yıldız, Hakkı Dursun. "Abbâsiler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/38-41. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Zeydân, Corci. *İslâm Uygarlıkları Tarihi*. çev. Nejdet Gök. 2 Cilt. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.